

**TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING
IN NEDERLAND (V.G.N.)**

UIT DE INHOUD:

- DR. P. VAN DER MEULEN, GESCHIEDENISONDERWIJS
IN DE VERENIGDE STATEN: VERANDEREN
INZICHTEN OOK DAAR
- DRS. M. VAN ROSSEM, DRIE RICHTINGEN IN DE
HISTORIOGRAFIE VAN DE AMERIKAANSE
BUITENLANDSE POLITIEK
- PROF. DR. M. C. BRANDS, RAS, SLAVERIJ EN
GESCHIEDENIS. EEN LITERATUURVERKENNING
- MEDEDELINGEN
- BOEKBESPREKINGEN
- ADVERTENTIES

KLEIO

VERSCHIJNT MAANDELIJKS

14e JAARGANG – AUG. – SEPT. – 8–9–1973

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

DRS. H. ULRICH, *voorzitter*, Vronkenlaan 63, Leiderdorp, tel. 01710-44780.

DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, *1e vice-voorzitter*, Burg. Van Grotenhuisstraat 30, Oosterhout-Z., N.Br., tel. 01620-26665.

A.L. VERHOOG, *2e vice-voorzitter*, Drakenstein 8, Leiderdorp, tel. 01710-41127.

C.L.A. DANIELS, *1e secretaris*, Apolloplantsoen 23, Zaandam, tel. 075-165602.

MEJ. DRS. R.E. NOORDIJK, *2e secretaresse*, Allard Piersonstraat 11 D, Rotterdam, tel. 010-234875.

DRS. C.P.W.F. HERZBERG, *penningmeester*, Paulus Potterstraat 26, Lisse, tel. 02521-15648, postrekening 128701, t.n.v. penningmeester van de VGN, Vreeswijkstraat 329, Den Haag.

L.W. BOOGERT, *comm. Pedak*, Wielengahof 21, Delft, tel. 015-563034.

H. DE RUYTER, *redactie Kleio*, Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-3657.

DRS. H.W. TIMMER, *P.A.-commissie*, Cordell Hullplaats 61, Rotterdam, tel. 010-214865.

A.P. DIJKSTRA, *Didaktiekcommissie*, H. Mesdagstraat 1, Meppel, tel. 05220-53559.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., mevr. A.J. de Vries-van Doornen, Van Heuven Goedhartstraat 3, Voorschoten, tel. 01717-4443.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies vanaf 1 januari 1971.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 45,—

b. docenten mavo

f 30,—

Buitengewone leden: a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

f 25,—

Aspirantleden:

f 25,—

Echtparen:

f 50,—

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

H. DE RUYTER, *voorzitter*, Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-3657.

DRS. P. VAN HEES, *secretaris*, tel. privé: 030-882365, correspondentie: p/a Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, Utrecht.

DRS. H. VAN AGGELEN, Haarlem.

C.M.H. BOSCH, Bloemendaal.

DRS. C.P.W.F. HERZBERG, Lisse.

DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.

DRS. G.J. SLOOTWEG, Baarn.

DRS. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht.

F. VISSER, Amsterdam.

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 25,— per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen opgeven aan: **Administratie V.G.N., mevr. A.J. de Vries-van Doornen, Van Heuven Goedhartstraat 3, Voorschoten, tel. 01717-4443.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

Dr. P. van der Meulen

GESCHIEDENISONDERWIJS IN DE VERENIGDE STATEN: VERAN- DERENDE INZICHTEN OOK DAAR

EEN HACHELIJKE ONDERNEMING?

Met opzet heb ik het lidwoord voor geschiedenisonderwijs in de titel van deze beschouwing weggelaten. Van "het" geschiedenisonderwijs in de V.S. immers kan men niet spreken omdat de draagster van het nationale gezag, de Federale Regering, hoezeer haar macht zich op vele andere terreinen heeft uitgebreid, op het gebied van het onderwijs slechts weinig invloed heeft. Men kan zeggen dat het de afzonderlijke staten zijn die dit gezag bezitten en dat in het overgrote deel voor de uitoefening daarvan een aantal schoolraden (Boards of Education) in het leven zijn geroepen. En dat betekent dat het onderwijs, ook het geschiedenisonderwijs, niet alleen van staat tot staat, maar ook van plaats tot plaats, ja van school tot school nog steeds sterk kan verschillen, met hoeveel klem de voorstanders van een grotere centralisatie er ook op mogen wijzen dat het evenzeer een nationale zaak is als een aangelegenheid der staten. (Argumenten overigens die vooral aan kracht gewonnen hebben toen, na de zogenaamde Spoetnik-crisis, een vergelijking tussen het onderwijs in de Sowjet Unie en dat in de V.S. in het nadeel van Amerika scheen uit te vallen!)

Een andere moeilijkheid voor het geven van een indruk van "het" geschiedenisonderwijs in dit land is dat de veranderingen zich daar zo snel voltrekken en er zoveel experimenten tegelijk worden ondernomen dat het nauwelijks mogelijk is aan alle aspecten aandacht te besteden. Een man die geacht mag worden daarvan uitzonderlijk goed op de hoogte te zijn, Edwin Fenton (hoogleraar in de geschiedenis aan de Carnegie - Mellon universiteit, Pittsburg, Pennsylvanië), heeft — dank zij een daartoe verleend buitengewoon verlof — een geheel jaar besteed aan het inventariseren en bestuderen van de verschillende nieuwe projecten die in zijn land beproefd werden onder meer op het gebied van het geschiedenisonderwijs. Ze verschilden bijna in alle opzichten van elkaar, zegt hij: in doelstellingen, lesmaterialen, methoden en evaluatie-procedures. "Op iedere algemene uitspraak die ik ga trachten te formuleren zal ik dan ook tenminste een half dozijn uitzonderingen kunnen noemen."¹)

Een derde bezwaar — althans voor mij persoonlijk — is dat ik nimmer lessen heb bijgewoond in de V.S. omdat ik dit land nooit heb bezocht. Hoewel ik de tegenwoordig wel algemeen aanvaarde stelling die luidt dat het heel goed mogelijk is zich omtrent allerlei toestanden en ontwikkelingen in het buitenland een gefundeerde mening te vormen zonder er zelf geweest te zijn niet zou wagen te bestrijden, is het — in ieder geval op het gebied van het onderwijs — niet minder waar dat "One close look is worth a thousand guesses."

Men gelieve in dit artikel dus niet meer te willen zoeken dan enkele persoonlijke indrukken, uit de door mij over dit onderwerp geraadpleegde literatuur opgedaan. Door de geciteerde uitspraken van Fenton moge het duidelijk zijn geworden dat ik slechts een bescheiden deel van alles wat op dit gebied in de V.S. is gepubliceerd heb kunnen bestuderen en dat, gezien het snelle tempo en het wijde gebied waarin de publicaties het licht zien, het gevaar niet denkbeeldig is dat mij wellicht recente ontwikkelingen ontgaan zijn. Maar aangezien in de door mij wel gelezen boeken en tijdschriftartikelen een aantal thema's met vaste regelmaat terugkeerde, dezelfde tegenstellingen voortdurend aan de dag

traden, mag ik hopen althans enkele kernproblemen te hebben aangeduid wanneer ik de vurigst verdedigde en felst bestreden controversiele standpunten heb beschreven.²⁾ Men zal zien dat ik daarbij vooral aandacht zal besteden aan de opvattingen van Jerome Bruner, hoogleraar in de psychologie aan de Harvard universiteit en – uitvoeriger nog – aan die van de reeds genoemde Edwin Fenton. Hun namen immers worden telkens weer genoemd, hun ideeën hebben de meeste beroering gewekt.

Een duidelijk verschil van mening blijkt, om te beginnen, uit de beantwoording van de vraag of het onderwijs in de geschiedenis als een afzonderlijk schoolvak moet worden gegeven.

MOET GESCHIEDENIS EEN ZELFSTANDIG VAK BLIJVEN?

"Let's abolish History Courses."²⁾ Aldus luidt de titel van een veel geciteerd artikel, geschreven door Edgar Bruce Wesley, rustend hoogleraar in de pedagogiek aan de universiteit van Minnesota. Hij schrijft daarin dat nagenoeg alle recente rapporten en studies het eens zijn over de wenselijkheid op de scholen meer tijd te besteden aan politicologie, economie, sociologie, geografie, anthropologie en "contemporary events" in het onderwijs. Ten gunste van deze "social studies" zal ruimte moeten worden geschapen op het lesrooster. Het vak geschiedenis (dat volgens sommigen wel en anderen niet tot deze sociale studies moet worden gerekend) lijkt het meest aangewezen om zich niet alleen "wat meer naar de kant te rollen" maar zelfs geheel van het schooltoneel te verdwijnen. Dat ziet men trouwens ook al gebeuren: "History is on the way down and possibly out."

Het verdwijnen van het vak geschiedenis beschouwe men voor het overige niet als een verlies. Andere vakken immers kunnen gemakkelijk de vaardigheden en inzichten doen verwerven die het geschiedenisonderwijs pretendeert te schenken. Het historische aspect dient, om als zinvol onderkend te worden, niet in een afzonderlijk vak te worden belicht: de waarde dat het – ook volgens Wesley – bezit zal integendeel pas duidelijk ervaren worden wanneer het aan onderwerpen uit de (andere) social studies gekozen, ter verheldering waarvan dat nuttig zou zijn, een dimensie kunnen toevoegen. "History is a service study, not a self-sustaining discipline." Men kan zeggen dat geschiedenisonderwijs het grootste rendement oplevert wanneer het over andere vakken wordt "heengegoten." En daarom zal waarschijnlijk het pleit voor het continueren van het afzonderlijk voortbestaan van het vak geschiedenis slechts het totale verdwijnen ervan in de hand werken.

Het verscheiden van het schoolvak geschiedenis zou waarschijnlijk slechts door weinigen worden betreurd. De leerlingen zouden de rouwkaart met vreugde ontvangen, de leraren verlicht adem halen en de universitaire vakhistorici zou het volstrekt koud laten.

Wanneer we geloof mogen hechten aan de beschrijving die Wesley daarvan geeft dan is het vak geschiedenis op de Amerikaanse scholen gehaat. En men moet mij wel geloven, zegt hij, want: "Evidence of the unpopularity of history as a schoolsubject is abundant, prolonged and overwhelming."

Van de leerlingen is een van de grootste grieven dat ze al die namen, jaartallen en gebeurtenissen moeten memoriseren. Dat dit een onmogelijke opgave is, is echter van generatie op generatie duidelijker komen vast te staan. Zelfs hoogleraren in de geschiedenis immers raadplegen tijdens de colleges hun aantekeningen! De noodzaak van

het in zijn geheugen prenten van geschiedkundige feiten is nimmer bewezen maar mocht hij ooit bestaan hebben dan zal men hem in ieder geval sedert de uitvinding van de boekdrukkunst niet meer kunnen aantonen. Zomin als je de gegevens uit de "World Almanac" of de feiten die een encyclopedie bevat uit je hoofd gaat leren zomin hoeft je dat met historische gegevens te doen. "History is a wonderful compilation. It abounds with useful facts, information, knowledge and wisdom; it is society's memory . . ." Maar zoals er geen cursus nodig zou zijn over de "World Almanac" of een encyclopedie (the books have no structure, generalizations, complications or conclusions that puzzle the human mind) zo zou geen leraar les moeten geven over "history as content." Die inhoud (content) moet je namelijk gebruiken, uitbuiten, maar niet onderwijzen en memoriseren. Dat geschiedenis als schoolvak een falikante mislukking is valt echter niet alleen te wijten aan een pedagogische misgreep maar ook — en nog meer — aan de onoprechte en bedrieglijke bedoelingen waarmee de staat het vak verplicht heeft gesteld. "Every legislature in America believes that the taking of history courses will produce loyal patriots and law-abiding citizens." De enige logische conclusie die eerlijke en intelligente mensen daaruit kunnen trekken is dat zo'n wetgevende macht de geschiedenis verwringt en vervormt met de bedoeling er voor hemzelf profijt van te trekken. En dat de staat het onderwijs in de geschiedenis verplicht stelt om gehoorzaamheid, dociliteit, vaderlandsliefde en andere voor hem wenselijke "burgerdeugden" te ontwikkelen voelen de leerlingen als moeten ze bukken voor de dwang. Het enige wat ze kunnen doen is te gapen en de lessen door hun passiviteit te saboteren. Ze leren zoveel feiten als minimaal voor een voldoende op het rapport noodzakelijk is;

Ook de leraar die, volgens Wesley, slechts bij uitzondering meer weet dan in het schoolboek staat, vindt geschiedenis een suf, vervelend en naargeestig vak. Feiten, feiten, feiten! En dan wordt ook nog van hem verwacht dat hij de inhoud van het boek op een aantrekkelijke en begrijpelijke manier aan lusteloze en verveelde leerlingen zal opdissen! Vandaar dat hij probeert door middel van kunstgrepen, handigheidjes, ezelsbruggen, spelletjes en puzzles de aandacht niet geheel verloren te laten gaan: een weerzinwekkende en vernederende taak. Het is droevig maar waar dat hij als regel in de geschiedenisles dan ook meer over baseball, autoraces of vistuig praat dan over historische onderwerpen. En daarom zou hij het, al evenmin als zijn leerlingen, betreuren dat er geen onderwijs meer in dit vak zou gegeven hoeven te worden. Daar zouden dan de andere vakken die hij als regel ook nog geven moet — en met zoveel meer genoegen — alleen maar profijt van hebben! De wetenschappelijke historici zouden geen recht hebben zich over het afschaffen van de geschiedenis als schoolvak te beklagen, volgens Wesley. Zij immers hebben maar zelden belangstelling getoond voor het onderwijs op lager en voortgezet niveau. Zij hebben lichtvaardig aangenomen dat kennis en wetenschappelijke scholing alle psychologische en pedagogische moeilijkheden van de docenten als bij toverslag zouden oplossen en hebben nimmer een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de door hen meestal geminachte geschiedenisdidactiek.

Ik weet niet of het beeld dat Wesley geeft van het geschiedenisonderwijs op basis- en secundaire scholen in de V.S. juist is. Dat hij professor in de pedagogiek is behoeft nog niet te betekenen dat hij met gezag kan spreken over het onderwijs in de geschiedenis. Dat hij rustend hoogleraar is zou bovendien kunnen beduiden dat de jongste didactische ontwikkelingen in dit vak hem niet of onvoldoende bekend zijn. De bij het begin van dit artikel geciteerde uitspraak van Fenton zou in die richting kunnen wijzen. Op overgelegd bewijsmateriaal steunt het door hem beweerde in ieder geval niet. Het schijnt slechts gefundeerd te zijn op te snel gegeneraliseerde, subjectief begrensde en emotioneel

gekleurde ervaring en waarneming. Daar staat dan weer tegenover dat Wesley, naar men wel moet aannemen, ambtshalve niet alleen kennis heeft moeten nemen van rapporten en aanbevelingen die, wanneer hij de waarheid spreekt, hem zoal geen onweerlegbare bewijzen dan toch door hun eensluidendheid waarschijnlijke gronden voor zijn uitspraken hebben verschaft. Bovendien kunnen de talrijke gesprekken die hij natuurlijk met de "mensen uit het veld" heeft moeten voeren hem hebben overtuigd dat ook anderen hebben waargenomen wat hij heeft opgemerkt. Zijn bewering dat het bewijsmateriaal voor de impopulariteit van het geschiedenisonderwijs door zijn overvloed overtuigend is heb ik nergens weersproken gevonden. Maar er zijn nog andere aanwijzingen dat zijn klachten niet uit de lucht gegrepen zijn. Zouden, zo kan men vragen, zovelen zich inspannen: vast te stellen hoe men ook in het geschiedenisonderwijs tot structuur-leren zou moeten komen; het alleen maar doceren en uit het hoofd leren als methode door een betere te vervangen en waarborgen te vinden tegen mogelijke indoctrinatie van de leerlingen, indien het door Wesley geschrevene uitsluitend op fantasie berustte? Aan deze zaken wil ik in het nu volgend gedeelte van mijn artikel ook daarom aandacht schenken omdat ik dan tevens de gelegenheid zal krijgen uitvoeriger in te gaan op een drietal van de aan het begin van deze beschouwing signaleerde kernproblemen.

DE STRUCTUUR VAN HET VAK

Het belangrijkste theoretische argument dat Wesley naar voren brengt, indien tenminste de omschrijving "theoretisch argument" niet een ietwat wetenschappelijker atmosfeer suggereert dan zijn geschrijf vermoedelijk verdient en pretendeert, tegen het handhaven van het schoolvak geschiedenis luidt dat het, net zomin als bijvoorbeeld een encyclopedie, een structuur bezit die het leren ervan zinvol zou kunnen maken. Beschrijvingen van situaties, ontwikkelingen en gebeurtenissen, zo luidt ongeveer zijn redenering, kunnen ons kennis en inzicht verschaffen die mogelijk hun nut hebben voor het in breder perspectief zien van onderwerpen die in allerlei lessen ter sprake komen, maar het heeft geen zin deze beschrijving als leerstof te presenteren die de leerlingen dienen te reproduceren. De informatie die men behoeft kan men zich bijvoorbeeld ook lezend en overdenkend verschaffen.

Jerome Bruner en Edwin Fenton schijnen het in zover met hem eens te zijn dat ook zij betwijfelen of het enige waarde heeft een vak te onderwijzen en te leren waarvan de structuur niet duidelijk is onderkend. Want, zegt bijvoorbeeld Bruner, alleen leerlingen die zich de structuren helder voor ogen kunnen stellen van een vak dat zij bestuderen, zullen ten eerste: afzonderlijke feiten in dit ordeningssysteem gemakkelijker terug vinden te tweede: meer algemene aspecten van de bijzondere vermogen te onderscheiden (als gevolg waarvan ook transfer mogelijk wordt)

en ten derde: de in dit structuurnet gevangen feiten langer in de herinnering bewaren.

Maar in tegenstelling tot Wesley menen zij dat het wel mogelijk is de structuur van het vak geschiedenis te identificeren. Ik wil daarom achtereenvolgens nagaan wat Bruner en Fenton daarover schrijven.

Wellicht heeft, na de publicaties van John Dewey (die in het begin van deze eeuw verschenen zijn), geen enkel boek zoveel warme instemming ontvangen en zoveel heftige kritiek uitgelokt van onderwijsmensen als "The Process of Education" van Jerome Bruner.³⁾ Vooral in de literatuur over curriculumontwikkeling wemelt het van citaten uit dit geschrift en begrippen en opvattingen die er ofwel aan zijn ontleend, ofwel in de

polemiek er tegen nauwkeuriger werden geformuleerd.

Een van de meest bekende denkbeelden (we zagen het) die hij naar voren brengt is dat men, om met vrucht te kunnen leren, "the general structure of the phenomenon with which one is dealing" klaar voor ogen moet hebben. Hoe fundamenteler de ideeën zijn die men zich heeft eigen gemaakt, hoe breder ze van toepassing zijn op nieuwe problemen, zegt Bruner.

De meest voor de hand liggende vraag luidt daarom: Hoe kunnen we curricula ontwerpen die door gewone leraren aan gewone leerlingen kunnen worden onderwezen maar toch de basisprincipes van de verschillende velden van onderzoek duidelijk weerspiegelen. Dit is een tweeledig probleem. Want het is in de eerste plaats de vraag hoe de inhoud van wat geleerd moet worden op zo'n manier kan worden gepresenteerd dat die basisprincipes de belangrijkste plaats daarin toebedeeld krijgen en in de tweede plaats hoe het niveau van het aangeboden materiaal op de capaciteiten van leerlingen van verschillende leeftijd en ontwikkeling kan worden afgestemd. Voor wat het eerste betreft: Dat moeten we doen, zegt Bruner, in samenwerking met de vakgeleerden, de mensen die bij uitstek competent zijn de "onderliggende structuur" van een discipline te onderkennen. Ten aanzien van het tweede aspect is hij niet pessimistisch. Want als het waar is, en zo luidt zijn meest bekende hypothese, dat alle onderwerpen effectief aan alle kinderen in alle stadia van hun ontwikkeling "in some intellectually honest form" kunnen worden onderwezen, dan moet het doenlijk zijn "spiraalvormige curricula" te ontwerpen, dat wil zeggen: curricula, gebouwd om de grote principes van de verschillende wetenschappen, die het de naar boven draaiende leerlingen (die dus de gelegenheid hebben er van verschillende kanten op een steeds hoger niveau naar te kijken) mogelijk maken ze in voortdurend meer complexe gestalte te ervaren.

Een aantal historici heeft zich van meet af aan onder de bestrijders van Bruner geschaard. Deze critici kanten zich niet alleen tegen zijn theoretische vooronderstellingen (die behalve in "The process of Education" ook in verschillende andere publicaties van zijn hand geformuleerd zijn) maar hebben ook bezwaar tegen de onder zijn leiding ontwikkelde projecten op het gebied van de social studies omdat het daarin, naar zij zeggen, pas recht blijkt dat Bruner hun vak in ieder geval met zijn denk- en werkwijze te kort doet. Misschien, zo luidt hun veronderstelling, kunnen zijn ideeën worden toegepast in het onderwijs van de meer concentrisch opgebouwde vakken zoals wiskunde, fysica en chemie en wellicht ook de talen, waarvan de leerstof immers bestaat uit logisch op elkaar voortbouwende taken, maar in de geschiedenisdidactiek kan men er niets mee beginnen. Mark M. Krug bijvoorbeeld, vakdidacticus in (onder andere) de geschiedenis aan de universiteit van Chicago ontwikkelt de volgende bezwaren tegen Bruner's structuurbegrip²):

Te eniger tijd, schrijft hij, zal Bruner een omschrijving moeten geven van de structuur van het vak geschiedenis. Volgens zijn eigen conceptie immers eist curriculumrevisie dat de eerste twee stappen zullen zijn het definieren van de structuur van het vak door de vertegenwoordigers van de vakwetenschap en het transponeren van de omschreven structuur in zinvolle patronen ten gebruike van het onderwijs. Dat betekent dus dat hij aan de historici zou moeten vragen de structuur van hun vak te omschrijven. De weinige geschiedkundigen die geprobeerd hebben enige regelmaat of structuur in hun discipline te vinden hebben maar matig succes gehad en meestal de steun van hun collega's moeten ontberen. Of nu Bruner wel succes zou hebben, bijvoorbeeld met behulp van de historici die aan zijn projecten meewerken, is aan twijfel onderhevig. Hun pogingen kan men in ieder geval nog niet als geslaagd beschouwen. Zelfs de taak om een klein aantal "fundamentele ideeën" te identificeren en hun "spiraalrelaties" te onderkennen zou wel

eens zeer moeilijk, zo niet onmogelijk kunnen blijken. Een voorbeeld van zo'n fundamenteel idee in de geschiedenis dat door Bruner zelf wordt genoemd, luidt: "Een volk moet handelen om te kunnen leven." Dit is zo veelomvattend en zo vol van nevelige implicaties dat de waarde ervan voor het onderwijs wel eens even gering zou kunnen zijn als — laat ons zeggen — de generalisatie: "In een oorlog gaat niets boven een overwinning!"

Indringender en tegelijk opbouwender is de kritiek van Edwin Fenton. Hij ontwikkelt zijn ideeën in den brede in zijn boek: "The new Social Studies" en beknopt in een artikel, getiteld: "Social Studies Curriculum Reform, An Appraisal."¹) Het betoog in dit artikel gehouden heb ik voor de nu volgende samenvatting benut.²) (Zijn boek behoort naar mijn mening tot het beste wat op het gebied van de geschiedenisdidactiek geschreven is.)

Naar Fenton's overtuiging hebben de discussies tussen Bruner en zijn tegenstanders daarom zo weinig nut omdat noch Bruner, noch zijn bestrijders het begrip structuur goed begrijpen.

Wat is structuur? De omschrijving waar je, volgens Fenton, het meeste mee kunt doen is die van Joseph J. Schwab. Schwab heeft namelijk betoogd dat een structuur twee kanten heeft: "...the body of imposed conceptions which define the investigated subject matter of that discipline and control its inquiries," en "... the pattern of its procedure, its method, how it goes about using its conceptions to attain its goal."³) Aangezien Fenton's didactische vertaling van het eerste deel van de definitie Van Schwab ons zijn opvatting van structuur reeds voldoende duidelijk maakt wil ik mij daartoe in dit gedeelte van mijn artikel beperken. Zijn interpretatie van het tweede lid komt dan als vanzelf ter sprake in de hierna volgende bladzijden die over de methodische aspecten zullen handelen.

Over het eerste schrijft hij dan het volgende: We kunnen stellen dat feiten, gegevens, op zichzelf beschouwd, niets betekenen. Betekenis krijgen ze pas in een zeker referentiekader. Hetzelfde feitelijke gegeven kan voor twee mensen met contrasterende levensbeschouwingen een totaal verschillende zin hebben. Sterker nog, iemands referentiekader doet hem ertoe neigen bepaalde feiten waar te nemen en over andere heen te zien. Marx' overtuiging dat de klassenstrijd de bewegende kracht der geschiedenis was, was er de oorzaak van dat hij bepaalde feiten selecteerde en daar gebruik van maakte als bewijs voor zijn redenering, Adam Smith' theorie van de vrije markt conditioneerde hem in eenzelfde tijdsverband andere feiten op te merken en ze als bewijs te gebruiken voor totaal andere stellingen. De manier waarop iemand feiten ter nadere beschouwing selecteert helpt mee het soort hypothesen te bepalen dat hij vormt. De pedagogische gevolgtrekking kan heel simpel luiden: Hoe kunnen we een leerling behulpzaam zijn zich een geheel van geordende (imposed) voorstellingen te verwerven dat hem in staat kan stellen nuttige hypothesen te vormen over een verscheidenheid van problemen.

Volgens Fenton zouden Bruner's generalisaties — die ook al door Krug becritiseerd werden — zelfs als ze minder onnozel waren van geringe waarde zijn omdat een generalisatie geen innerlijke beweegkracht heeft maar een eindproduct van (al of niet zorgvuldig) denken is. Voor het vormen van hypothesen bieden zij geen stimulansen. Heel anders, zegt hij, is dat met "concepten" gesteld. (Onder een concept verstaat hij een categorie. Als voorbeelden van concepten zou men kunnen noemen: leiderschap, maatschappelijke klasse, cultuur of vraag- en -aanbod.)

Laten we eens veronderstellen dat een leerling vier sociologische concepten kent: klasse, rol, status en normen en — nemen wij aan — de sociale structuur van Boston in het

midden van de achttiende eeuw wil beschrijven. Wanneer hij dagboeken leest, autobiografieën, krantenberichten en dat soort bronnenmateriaal zal het feit dat hij de begrippen klasse, status, rol en normen kent hem leiding geven bij het selecteren van zijn gegevens. Hij zal zich afvragen welke klassen er in die samenleving konden worden onderscheiden, hij zal proberen uit te vinden welke positie op de maatschappelijke ladder de verschillende raciale, godsdienstige of beroepsgroeperingen innamen, hij zal een indruk proberen te krijgen van de rol die de verschillende groepen en afzonderlijke mensen in de gemeenschap vervulden (of bijvoorbeeld de rol die de huisvrouwen in het Nieuw Engeland van de achttiende eeuw was toebedeeld van die van de huidige verskilde), hij zal letten op aanwijzingen aangaande de normen, de gedragspatronen die mensen van verschillende status aanlegden of passend achtten. De kennis van deze begrippen, met andere woorden, geeft *richting* aan zijn zoeken naar gegevens die nuttig kunnen zijn om een bepaalde samenleving te analyseren. Geordende concepten zijn, in tegenstelling tot Bruneriaanse generalisaties, nuttige werktuigen van onderzoek. Generalisaties vormen een doel in zichzelf, concepten zijn een middel tot een doel.

Het komt mij voor dat Fenton's interpretatie van het eerste deel van Schwab's omschrijving van het begrip structuur voor de geschiedenisdidactiek wijder perspectieven opent dan het "Spiral Curriculum" van Bruner. Of ook uit zijn omschrijving van het tweede gedeelte inspiratie valt te putten, willen we in het nu volgende deel van dit artikel nader bezien.

INQUIRY METHOD EN EXPOSITORY TEACHING

Een ander bezwaar van Wesley tegen het geschiedenisonderwijs hield in dat al het feitenmateriaal dat in dit vak zo belangrijk wordt geacht wordt gepresenteerd langs de weg van de uiteenzetting, de "expository method", en dat het enige dat dan nog van de leerling wordt verlangd het in zijn hoofd zetten is van dit kant en klaar geleverde feitenbestand.

Dat het onderwijs in de geschiedenis zo vaker gegeven werd (en wordt) dan men soms geneigd schijnt te geloven, is waarschijnlijk. Een aanwijzing daarvoor vormt, hoe vreemd het ook mag klinken, in zekere zin het streven van vele leraren en didactici de leerlingen de gegevens zelf te laten vinden of hen zelf tot voorlopige conclusies te laten komen opdat zij geschiedenis leren "not by being told but by finding out." Want hadden de leraren de bezwaren van de "expository method" niet ervaren dan zouden ze waarschijnlijk deze "mode of inquiry" niet met zoveel inspanning en toewijding in praktijk proberen te brengen.

De bedoeling van deze werkwijze mag zo langzamerhand bekend verondersteld worden: men wenst de leerlingen te leren hoe ze zelf kunnen leren. Veel van wat we nu als waarheid accepteren immers zal in de nabije of verder gelegen toekomst zijn geldigheid verliezen. Het zich eigen maken van kennis van feiten en generalisaties alleen verschaft niet de geestelijke uitrusting die de jonge mens behoeft om ook over tien of twintig jaar nog op intelligente wijze de verschijnselen waarmee hij geconfronteerd zal worden te beoordelen. "They must know how to inquire in a disciplined way to avoid being abandoned like worn-out automobiles on the human scrapheap."¹) Alleen als ze dat hebben geleerd zullen ze bovendien als zelfstandige burgers in een democratische samenleving kunnen functioneren.

Fenton, die zich veel moeite heeft gegeven voor deze "mode of inquiry" in de

schoolpraktijk een hanteerbare en verantwoorde toepassingsmogelijk te vinden (daarmede het tweede deel van Schwab's definitie die immers inhoudt "... the pattern of its procedure, its method, how it goes about using its conceptions to attain its goal" didactisch vertalend) ontwerpt, samen met een uitgebreide staf van medewerkers aan de Carnegie-Mellon universiteit in Pittsburg en daartoe in staat gesteld door een royale subsidie van de federale regering, omvangrijke projecten die tot dat doel, naar hij aanneemt, beter geschikt zijn dan de gebruikelijke leerboeken. De leerlingen zullen, gewapend met deze "Fenton-materials," naar wordt verondersteld, zelf kunnen onderkennen welke problemen zich aftekenen, hoe voorlopige hypothesen kunnen worden gevormd en welke consequenties uit deze hypothesen zullen voortvloeien. Maar bovenal stelt het project de gegevens ter beschikking die hen, nadat ze zelf hebben beslist welke ze daarvan nodig hebben, in staat zullen stellen hun hypothesen te toetsen. De leerlingen selecteren en interpreteren dus een enorme verscheidenheid van tekstueel en audio-visueel bronnenmateriaal. Bijna net zo omvangrijk als al datgene wat voor de leerlingen bestemd is zijn de handleidingen voor de leraren die erbij geleverd worden en die meestal tot in de geringste details, les voor les, aangeven welke — van te voren beproefde en uitgeteste — "strategieën" kunnen worden toegepast. Dat gebeurt niet om de docenten in een uniform keurslijf te snoeren, zegt Fenton: iedere leraar die deze aanwijzingen in de wind wil slaan, bezit daartoe vanzelfsprekend de vrijheid. Maar de meesten stellen deze aanwijzingen op prijs, ze verschaffen immers de nodige schakels tussen de doelstellingen, het lesmateriaal en de lesmethoden en bieden de docenten hulp grondbeginselen waarvan ze niet op de hoogte zijn in concreto te begrijpen.

Het project-centrum heeft bijvoorbeeld een aantal afzonderlijke "concept-filmstrips" vervaardigd, zonder onderschriften. Deze filmstrips verstrekken de leerlingen gegevens op grond waarvan ze hypothesen kunnen ontwikkelen. Daarna volgt dan meer materiaal dat geëigend is deze hypothesen te bevestigen of te ontkrachten.

Een voorbeeld. In een aantal vijfde klassen van het voortgezet onderwijs wilden Fenton en zijn medewerkers de leerlingen hypothesen laten vormen over de oorzaken van de Amerikaanse burgeroorlog voordat ze de burgeroorlog aan de hand van uitvoeriger materiaal verder gingen bestuderen. Ze vervaardigden een filmstrip, bestaande uit een dertigtal kaarten en tabellen. De eerste vier lieten de fysische geografische verschillen tussen Noord en Zuid zien: factoren gelijk regenval, gemiddelde jaartemperatuur en bodeminformatie. Een tweede serie gaf de economische verschillen tussen de twee gebieden weer: landbouw, industrie, handel en verkeer. Een derde serie contrasteerde maatschappelijke en sociale gegevens zoals aantallen slaven en immigranten, kerkelijke verhoudingen en onderwijsvoorzieningen. De vierde sectie gaf de uitslagen van stemmingen weer over kwesties die verschillend beoordeeld konden worden, bijvoorbeeld het Missouri Compromis. Na het vertonen van iedere sectie moesten de leerlingen in enkele zinnen opschrijven welke verschillen ze eventueel tussen Noord en Zuid hadden kunnen constateren. Na alle beelden te hebben gezien werd hun gevraagd, op grond van die aantekeningen een voorlopige hypothese over de oorzaken van de burgeroorlog te formuleren. Aan de hand van uitvoeriger materiaal dat zij in de loop van de daaropvolgende weken ontvingen kregen ze vervolgens de opdracht hun oorspronkelijke hypothese zo nodig te veranderen of fijner te nuanceren, indien ze hem niet in zijn geheel konden aanvaarden of verwerpen.

Fenton verklaart zich herhaaldelijk een overtuigd voorstander te zijn van de "inquiry method." Trouwens deze methode vloeit, zou men kunnen zeggen, logisch voort uit zijn opvatting van structuur. Maar een methodenmonist is hij toch allerm minst. Zelfs de

"expository method" verwerpt hij niet wanneer bijvoorbeeld het doel is — en dat noemt hij uitdrukkelijk óók een legitiem doel van het geschiedenisonderwijs — kennis over te dragen. "Ik gebruik", zegt hij, "verschillende typen van geleide discussies. Maar soms onderbreek ik zo'n discussie om de leerlingen eenvoudig te laten "opspuiten" wat ze van het onderwerp waarover gediscussieerd wordt weten. Simulatietechnieken en rollenspel maak ik eveneens zichtbaar in de brede waaier van mogelijkheden die men in het geschiedenisonderwijs kan ontvouwen." Want: "There are many roads, each appropriate to different goals."

WORDEN DE LEERLINGEN GEINDOCTRINEERD?

Een derde verwijt dat Wesley aan het adres van het geschiedenisonderwijs richt is dat het de leerlingen beoogt te indoctrineren; hen volgzaam, gehoorzaam en dociel wil maken. Dat lijkt op het eerste gezicht een absurde beschuldiging. Wanneer we immers de doelstellingen bestuderen die de voorstanders van het handhaven van het schoolvak geschiedenis hebben geformuleerd, dan treffen we daaronder de gehoorzaamheid, de dociliteit en de volgzaamheid niet aan, terwille waarvan het volgens Wesley gegeven wordt. Expliciet wordt dus in ieder geval niet naar conformisme gestreefd. Zelfs vaderlandsliefde wordt met de nodige reserve geaccepteerd wanneer men pleit voor het behoud van het onderwijs in de Amerikaanse geschiedenis. "Chauvinism has no place in the school because it is destructive and because it usually leads to unbridled cynicism." Toch: "But it is proper to argue that to give the student an understanding and an appreciation of the ideas that brought about the founding of this nation, the men who helped to guide its destiny and to make them aware of the constant struggle for the improvement of the democratic process, are the proper concern . . . of the schools." Evenwel: "It should be stressed . . . that the teachers are duty-bound not to gloss over the weaknesses and imperfections of our government and our society."²)

Maar bij het bestuderen van de inhoud van twee veel gebruikte schoolleerboeken over Amerikaanse geschiedenis: *Story of our Land and People*, van Moon en Cline, en *History of our United States*, van Eibling, King en Harlow⁶), werd het mij duidelijk dat dit heenglijden over tekortkomingen — dat de doelstellingen verwerpen — althans in deze boeken eer regel dan uitzondering is. Ik wil daar graag wat nader op ingaan.

De beide genoemde boeken vertonen in zoverre gelijkenis met elkaar dat ze duur zijn uitgegeven: het papier en de band, de typografische uitvoering van de tekst en de illustraties voldoen kwalitatief-technisch aan hoge eisen, al zal niet iedereen de harde kleuren van de — overigens duidelijke — kaarten mooi vinden en de zoet-romantische tekeningen waarderen. De twee boeken stemmen verder ook in zover met elkaar overeen dat ze vertellen hoe goed het allemaal begon, hoe veel beter het in de loop der jaren werd en hoe uitnemend het nu — vergeleken met andere landen — in de V.S. is. De Amerikanen, die al terstond bij het onafhankelijk worden van hun land hun staatsbestel hebben opgetrokken op waarlijk democratische en humanitaire beginselen zijn er in geslaagd deze fundamentele ideeën steeds rijker inhoud te geven. Dat geldt met name voor die van de vrijheid. Het is dan ook allerm minst toevallig dat het eerste hoofdstuk van de *History of our United States* getiteld is: "Land of the Free." Om de lezer zelf te kunnen laten oordelen over de verheven woordkeus van dit leerboek en de geëleveerde stemming die het ademt citeer ik de eerste regels.

Land of the Free

Almost two centuries ago, men's dream of freedom took new form in America. As the world watched, hardy pioneers carried the ideals of liberty and self-government across mountains, prairies and plains, from the Atlantic to the shores of the Pacific and beyond. In 1880 the people of France recognized America as a champion of freedom by sending the United States the statue "Liberty Enlightening the World". Standing in New York Harbor, this symbol of liberty holds high the torch of freedom, giving hope to the oppressed throughout the world.

Niet alleen ging het op het gebied van de wetgeving, de economie, de technische voorzieningen, het onderwijs, de kunst en de wetenschap "de mieux en mieux", de burgers van dit wonderbaarlijk gezegende land groeiden steeds meer in de richting van de volkomenheid. Men kan dan ook bijvoorbeeld terecht zeggen dat "every American has a right to be proud of the good relations between the United States and the other American nations" omdat de tekst van het boek met onomstotelijke zekerheid aantoonde dat dit prachtige resultaat vooral te danken is aan het begrip voor andere moeilijkheden, de hulpvaardigheid en de edelmoedigheid van de bewoners van de Verenigde Staten. Natuurlijk valt er over te praten of nu *alles* wat de Amerikanen deden (wanneer men tenminste de allerhoogste zedelijke maatstaven zou willen aanleggen) onvoorwaardelijk geprezen moet worden, bijvoorbeeld de verovering van Cuba. Maar dan moet men toch bedenken dat Cuba niet ver van Florida ligt, aan de ingang van de Golf van Mexico, en dat door die ligging Cuba van belang is voor de V.S. (For safety's sake . . . many Americans felt that the United States should control Cuba.) Bovendien had Spanje het eiland slecht bestuurd en waren er vele opstanden uitgebroken die met grote wreedheid waren onderdrukt. Men mag al evenmin over het hoofd zien dat de Amerikanen, na afloop van de oorlog, effectief hulp hadden geboden voor het herstel en de ontwikkeling van het eiland. Dit laatste wordt zeer grondig beschreven. Met name de succesvolle strijd van de Amerikaanse dokters tegen de gele koorts leest men niet met droge ogen. Geen wonder dan ook dat bijvoorbeeld een Filippino, wiens land om vergelijkbare redenen door de Amerikanen onder bescherming moest worden genomen, getuigt: "We were regarded by the Americans as fellow-humans. Slowly our suspicions and resentments were overcome. Slowly, under the most remarkable colonial guidance in history, an oriental nation was converted to faith in democracy." (History of our United States, pag. 488)

Bij het lezen van deze bladzijden bekwam mij het angstige vermoeden dat Wesley's getuigenis dicht bij de waarheid was geweest dan ik oorspronkelijk geneigd was te geloven. Want dat zulke boeken beoogden een gevoel van nationale trots te kweken scheen mij niet geheel uitgesloten. En dat leerlingen die gelezen hadden hoe wijs en vooruitziend hun land altijd was bestuurd althans geacht zouden kunnen worden ook voor hun eigen regering critiekloze bewondering te koesteren leek mij evenmin meer een dwaze gedachte. En, zo vroeg ik me af, als dit in de boeken staat wat *zeggen* dan de leraren in de geschiedenisles, als ze toevallig eens niet over base-ball, autoraces of visgerei praten?

Het spijt me dat ik de V.S. nooit bezocht heb. Want ik ben er zeker van dat ik dan, op grond van de vele gesprekken die ik daar met geschiedenisleraren zou hebben gevoerd, de lezer zou kunnen verzekeren dat nergens in de V.S. zo les wordt gegeven en dat, ondanks de grote oplagen en de menigvuldige herdrukken, nergens de door mij geciteerde boeken nog worden gebruikt. (Met uitzondering van enkele scholen op het platteland van Kansas en Iowa die ik dan met name zou kunnen noemen). Tot dat soort genuanceerde

oordeelvellingen immers zijn mensen, die er zelf geweest zijn, altijd in staat.

Of moet men zeggen dat zo'n persoonlijk bezoek toch weinig verschil zou hebben gemaakt? Want men zou immers ook de vraag kunnen stellen: "Maar ook als Wesley gelijk zou hebben, wat dan nog?" Fenton heeft immers gezegd: "If the projects are the wave of the future, the textbook is dead". Die projecten hebben toch de "expository teaching" overbodig gemaakt? Door de "mode of inquiry" garanderen ze immers dat leerlingen zelfstandig en intelligent, kritisch en indringend de verschijnselen waarmee ze geconfronteerd worden zullen kunnen onderzoeken en beoordelen? Als de autoriteiten nu nog geloven door middel van het geschiedenisonderwijs conformisme te kunnen kweken dan zullen ze ervaren dat hun royale subsidies aan de project-centra niet alleen weggegooid geld is maar dat ze zelfs het paard van Troje hebben binnengehaald. Wie bijvoorbeeld geschiedenis heeft bestudeerd door middel van de "Fenton materials" zal immers "als een zelfstandige burger in een democratische samenleving kunnen functioneren." Is dat zo?

Bestaat wellicht het gevaar, vraagt K. Chr. Lingelbach zich af⁷), dat in de "Fenton materials" het democratische waardebesef dat men bij de leerlingen hoopt aan te kweken juist een ideologie gaat worden, dat wil zeggen een problematische politieke realiteit gaat versluieren en vergoelijken?

Hij beantwoordt die vraag bevestigend. Zowel uit de keuze van de themata en de samenstelling van het materiaal als uit de gestelde vragen immers blijkt dat de democratische waarden, voorzover ze betrekking hebben op de eigen maatschappij, zonder critiek worden aanvaard.

In de opdrachten gaat het in hoofdzaak om het inhoudelijk begrijpen van de gepresenteerde bronnen. De leerlingen worden verder alleen maar gestimuleerd uit bepaalde teksten, waarvan men vindt dat ze in overeenstemming zijn met gewenste waarden en attitudes, formeel-logische consequenties te trekken. Critiek wordt daarentegen uitgeoefend op andere maatschappij-opvattingen die deze waarden niet erkennen.

Als voorbeeld citeert hij een test, waarin de politieke toestanden in communistisch China worden gekarakteriseerd:

"Een historicus uit het Verre Oosten heeft eens gezegd dat grauwe kappen en uniforme kielen de plaats hebben ingenomen van de glanzende kledingstukken, de pauweveren, de juwelen, de zijde en het brocaat van vroeger tijden, maar dat wat zij bedekken hetzelfde is gebleven."

Men verwacht nu eigenlijk dat de leerlingen worden uitgedaagd zich rekenschap te geven van deze provocerende these die geen wezenlijk onderscheid erkent tussen het keizerlijke en het huidige China. In werkelijkheid wordt de leerlingen de vraag gesteld: "Welke van de volgende hypothesen volgt het meest logische uit deze bewering van de historicus?"

1. De communes hebben het doel, het leven in communistisch China radicaal te veranderen, niet bereikt.
2. Mao Tse Toeng speelt in communistisch China dezelfde rol als de keizer in het Chinese keizerrijk.

3. Oppervlakkig gezien is het beeld van het communistische China in vergelijking tot vroeger radicaal veranderd, in werkelijkheid echter bestaat er nauwelijks onderscheid tussen het communistisch China en het Chinese keizerrijk.

4. Communistisch China is immuun gebleken voor Westerse invloeden.

Accepteert de leerling een van de hier geboden oplossingen dan heeft hij tegelijk het geïmpliceerde vooroordeel aanvaard. Zijn prestatie, die volgens een bepaald punten-systeem wordt gemeten, bestaat in het maken van een logische gevolgtrekking, die juist

verhindert dat de kritische vraag bij uitstek wordt gesteld die luidt in hoever de geciteerde bewering met de werkelijkheid overeenstemt!

Nu overdrijft, naar mijn mening, Lingelbach wanneer hij zegt dat in de "Fenton materials" het democratische waardebesef dat men bij de leerlingen hoopt te ontwikkelen juist een ideologie gaat worden, dat wil zeggen een problematische politieke realiteit gaat versluieren en rechtvaardigen. In het algemeen gesproken immers is er bij Fenton van versluiering in zover geen sprake als hij weet dat men zijn uitgangspunten en eigen waardebesef expliciet moet maken. Maar ten aanzien van het hier gesignaleerde geval is het gelijk aan de criticus. En daaruit alleen al kan men afleiden dat de "inquiry method" op zichzelf geen enkele waarborg biedt tegen indoctrinatie. Natuurlijk niet, want — en ook dit nog eens uitdrukkelijk gereleveerd te hebben mag een verdienste van Lingelbach genoemd worden — de keuze van het thema, het verschaffen van het bronnenmateriaal en het stellen van de vragen is het werk van de project-ontwerper. De leerlingen spelen geschiedvorsertje. Het speelgoed dat ze krijgen lijkt echt, net zoals zoveel modern speelgoed. Maar gelijk de tandartsenboor of het pistool waarmee ze zich vermaken van plastic zijn, zo geven de Fenton-en-andere-materials niet meer dan een (soms bedrieglijke) weerschijn van de werkelijkheid. Dat dient men zich te realiseren. Want hoewel iedere brugklasleerling tegenwoordig weet dat hij door de doceermethode "gemanipuleerd" kan worden, menen velen — en niet alleen de leerlingen — dat de onderzoeksmethode indoctrinatieproof is. Toch zou men denken dat gestuurd te worden in de wetenschap dat een ander het roer in handen heeft minder bedenkelijk is dan zelfverzekerd aan een losgekoppeld rad te draaien terwijl de koers vast ligt.

We zullen er goed aan doen nuchter te constateren dat niet alleen aan de "expository method" bezwaren verbonden zijn maar ook aan de "mode of inquiry"; deels dezelfde, deels andere. Wanneer Bruner bijvoorbeeld van mening blijkt te zijn dat de "discovery method" zoals hij de onderzoeksmethode meestal noemt de leerlingen sterker motiveert dan de "expository teaching" dan kan men zich afvragen of ook dat juist is. Aannemend dat een aantal van hen, na een tijdlang de onderzoeksmethode van historici (of sociologen, of politicologen) te hebben geïmiteerd iets zou ervaren van de "thrill of discovery" waarover Bruner schrijft, lijkt het toch een redelijke veronderstelling dat vele andere leerlingen juist deze wijze van te werk gaan langdradig zouden vinden. Waarom moet bovendien aan alle leken geleerd worden intellectuele operaties te verrichten die duidelijk in het rayon van de wetenschappelijke vakbeoefenaars vallen? Aldus vraagt Mark M. Krug zich af.²⁾

De psycholoog David P. Ausubel, van wiens ideeën, al heeft hij ze in tegenstelling tot Bruner nooit in die richting uitgewerkt, de geschiedenisdidactiek naar mijn mening meer profijt zou kunnen trekken dan van Bruner's theorieën, heeft duidelijk gemaakt dat de (mode) kritiek op de "expository method" meer het misbruik betreft dat men er van kan maken dan de werkwijze zelf.⁸⁾ En dan gaat hij verder: "Students do not independently have to solve the intellectual problems they perceive in the content of learning materials in order for the solutions to have meaning and transferability for them If students were required independently to validate every proposition presented by their instructors before accepting it, they would never progress beyond the rudiments of any discipline." Maar aan de andere kant — en dat zou ook allerminst Ausubel's bedoeling zijn — leide deze waarschuwing er ons nu ook weer niet toe de onmiskenbare verdiensten van de "mode of inquiry" geheel over het hoofd te zien. "There are many roads, each appropriate to different goals", is een uitspraak van Fenton waarnaar door didactici vaker

geluisterd zou moeten worden. (En niet alleen door didactici!)

Deze laatste zin zou een passend en bondig slot van dit (te) uitvoerige artikel kunnen vormen dat immers beoogde "enkele van de vurigst verdedigde en felst bestreden controversiele standpunten te beschrijven op het gebied van het geschiedenisonderwijs in Amerika. Tenzij men als apotheose de voorkeur zou geven aan de volgende Bruneriaanse generalisatie (al is hij dan ook toevallig van Huizinga): "Het geldt in de grond der zaak van bijna elk cultuurverschijnsel dat men het slechts kan begrijpen door het te omschrijven in een evenwicht van voortdurende tegenstellingen. Waar zal dit eerder gelden dan in Amerika, hetwelk het immers een gemeenplaats is het land der tegenstellingen te noemen? "9)

NOTEN

1. Edwin Fenton, *Social Studies Curriculum Reform: An Appraisal*, *California Social Science Review*, 6:23-33.
2. Behalve van het in noot 1 genoemde artikel van Fenton heb ik vooral gebruik gemaakt van Charles R. Keller, *History and Social Sciences: Reflections and Recommendations*, *Journal of Secondary Education*, 37:263-70
Edgar Bruce Wesley, *Let's abolish History Courses*, *Phi Delta Kappa*, XLIX:3-8
Mark M. Krug, *Bruner's New Social Studies: A Critique*, *Sociale Education*, XXX:400-406, opgenomen in *Teaching the Social Studies*, edited by Richard E. Gross, Walter E. Mc Phie and Jack R. Frankel, International Textbook Company, Scranton, Pennsylvania.
3. Jerome Bruner, *The Process of Education*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1962.
4. Edwin Fenton, *The New Social Studies*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1966.
5. Joseph J. Schwab, *The Concept of a Structure of a Discipline*, *Educational Record*, 43:199-203.
6. Glen W. Moon and Don C. Cline, *Story of our Land and People*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
Harold H. Eibling, Fred M. King and James Harlow, *History of our United States*, Laidlaw Brothers, River Forest, Illinois.
7. In W. Klafki e.a., *Erziehungswissenschaft*, Fischer Bücherei, Band II, pag. 109. 1970.
8. David P. Ausubel, *Reception versus Discovery Learning in Classroom Instruction*, *Educational Theory*, Vol. 11.
9. J. Huizinga, *Verzamelde Werken*, dl. 5, pag. 377, Tjeenk Willink en Zoon, Haarlem.

DRIE RICHTINGEN IN DE HISTORIOGRAFIE VAN DE AMERIKAANSE BUITENLANDSE POLITIEK

In de historiografie over de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten vallen zonder veel moeite drie hoofdrichtingen te ontdekken. Daar is allereerst de laten we maar zeggen orthodox liberale richting. Deze richting komt in z'n pure vorm niet meer voor; of 't moest zijn bij regeringswoordvoerders. De VS, aldus deze visie, staat pal voor de vrijheid van het mensdom en andere mooie waarden, en niets is hen teveel om die vrijheid ook effectief te beschermen. De tweede hoofdrichting wordt gevormd door de z.g. "realistische school". Aan het idealisme van de VS wordt door de realisten niet getwijfeld; integendeel, zij vinden de VS wat al te idealistisch. Een té grote dosis idealisme leidde volgens heb in de praktijk tot een irreële buitenlandse politiek. Ten slotte de derde richting, de radicale kritiek op de buitenlandse politiek van de VS, die vooral door het Amerikaanse optreden in Vietnam sterk gestimuleerd is. De radicale versie beschouwt de VS als dé imperialistische mogendheid bij uitstek. Idealisme en altruïsme als drijfveren van het Amerikaanse buitenlandse beleid zijn uit het radicale beeld verdwenen; het naakte economische eigenbelang is alles wat er nog over is. Het is de bedoeling in dit stuk deze drie stromingen in de historiografie kort te bespreken en te voorzien van eventuele kritische opmerkingen.

I DE ORTHODOXEN.

Uitgangspunt voor de orthodoxe opvattingen is de overtuiging dat de VS in alle opzichten een unieke natie vormden. De VS hebben geen last gehad van het feodalisme en zijn daarom gespaard gebleven voor allerlei autoritaire structuren. Vanaf het moment dat de VS zich bevrijdden van het Engelse juk heeft de vrijheid van het individu in de VS centraal gestaan. Direkt in het verlengde van deze souvereiniteit van het individu in de binnenlandse politiek ligt de eerbied die de VS in hun buitenlandse politiek altijd getoond hebben voor de souvereiniteit van andere naties. In Europa heersten heel andere verhoudingen, daar werd de souvereiniteit der naties overwoekerd door machtspolitiek. Het principe van het machts-evenwicht dat de politieke verhoudingen in Europa in haar greep hield leidde er onvermijdelijk toe dat kleinere naties terecht kwamen in de invloedssferen van de grote mogendheden. Invloedssferen en blokvorming verscherpten de tegenstellingen en konden slechts gewapende conflicten tot gevolg hebben. De buitenlandse politiek van de VS biedt voor deze corrupte methoden een vreedzaam alternatief. De VS beschouwen iedere natie, machtig of zwak, als gelijkwaardig. De Monroe-doctrine, Amerika's eerste grote daad op het terrein van de buitenlandse politiek, was gebaseerd op deze alternatieve principes. De VS garandeerden de souvereiniteit van de Latijns-Amerikaanse naties tegen eventuele koloniale aspiraties van de Europese mogendheden, zonder iets voor deze edelmoedige daad in ruil te vragen. Ook de China-politiek van de VS rond de eeuwwisseling demonstreerde overduidelijk de fundamentele verschillen tussen de buitenlandse politiek van de VS en die van de Europese naties. Terwijl deze laatsten erop uit waren om China ten eigen bate in stukken te knippen, trachtten de VS de territoriale integriteit en de souvereiniteit van China te beschermen.

De ruïneuze gevolgen van Europa's ongebreidelde machtspolitiek bleken overduidelijk tijdens de eerste wereldoorlog. Het Europese politieke systeem was failliet, alleen de VS

konden nog uitkomst brengen. Woodrow Wilson bood Europa een alternatief, een politieke organisatie die, gebaseerd op zelfbeschikkingsrecht en de absolute souvereiniteit van de individuele naties, het ontstaan van invloedssferen en machtsevenwichten in de toekomst onmogelijk moest maken. De Europese politici, die van het macchiavellistische machtsspel geen afscheid konden nemen en de kortzichtigheid van sommige Amerikaanse politici braken dit prachtige initiatief in de knop. De VS trokken zich terug en Europa verviel in zijn oude praktijken. De resultaten lieten niet op zich wachten. Opnieuw moesten de VS uitkomst brengen en opnieuw werd de wereld een alternatief model voor de integrale betrekkingen aangeboden. En ten tweede male werd er zand in de machine geworpen, de Soviet-Unie weigerde op serieuze wijze deel te nemen aan het nieuwe internationale bestel. Stalin volhardde in een politiek van machtsevenwicht en invloedssferen, waarbij het dan nog een twijfelachtige zaak is of hij wel een machtsevenwicht wilde; was de door hem gecreëerde invloedssfeer niet een uitgangsbasis voor de mondiale verspreiding van het communisme? De VS konden zich nu niet ten tweede male afwenden, Europa was ernstig verzwakt, de rol van Engeland leek uitgespeeld. Zolang de Soviet-Unie de werking van de Verenigde Naties frustreerde zouden de VS gedwongen zijn unilateraal borg te staan voor de vrijheid van het mensdom. Niemand behoeft echter bang te zijn dat de VS hun overweldigende machtspositie zullen misbruiken. Daar staat het unieke karakter van deze "first new nation" borg voor. De instituties en historische traditie van de VS sluiten een politiek van dominantie en belangen najagen apriori uit.

II DE REALISTISCHE SCHOOL

De realisten (waarvan Walter Lippmann, George Kennan, Hans Morgenthau en Reinhold Niebuhr de belangrijkste zijn) twijfelen niet aan de goede bedoelingen van de Amerikaanse buitenlandse politiek. Zij zijn echter van mening dat de Amerikaanse politiek juist vanwege een overmaat aan goede bedoelingen een rommeltje was zonder duidelijk praktisch uitgangspunt. Het heeft volgens hen niet de minste zin de normen en waarden waarop de Amerikaanse samenleving gebaseerd is te projekteren naar het niveau van de internationale betrekkingen. Een dergelijke projectie gaat uit van de gedachte dat de Amerikaanse normen en waarden universele betekenis hebben. Het messianisme dat volgens de realisten het gevolg is van dit universalisme in de Amerikaanse buitenlandse politiek had in de internationale betrekkingen uiterst onaangename consequenties. Wanneer men absoluut zeker is van de superioriteit van de eigen uitgangspunten is elke tegenstander een absolute tegenstander, een incarnatie van de duivel, waarmee iedere vorm van gesprek of compromis uitgesloten is. In een dergelijke wereld van wit en zwart verliest de diplomatie haar betekenis, terwijl die juist zo broodnodig is om in de jungle van de internationale politiek althans tijdelijk orde te scheppen op basis van beperkte accommodatie. In plaats van universalistische pretenties moet het "national interest" dienen als basis van de buitenlandse politiek. Dat "national interest" moet gedefinieerd worden in relatie tot de macht van de VS, die niet onbeperkt is. Omdat die macht beperkt is, zijn al te globale ambities gevaarlijk. Naast een nauwkeurige taxatie van de eigen macht is het ook noodzakelijk de machtsverhoudingen tussen andere naties in het oog te houden en te gebruiken. Machtsevenwicht en invloedssferen zijn volgens de realisten geen duivelse creaties van het corrupte Europa, maar tijdloze instrumenten in de strijd tussen de naties. Wanneer het "national interest" en het machtsevenwicht sinds mensenheugenis konstanten hebben gevormd in het gedrag van naties, hoe komt het dan dat de VS een totaal ander soort buitenlandse politiek hebben gevoerd; dat de VS uniek zijn? De

realisten hebben daar wel een verklaring voor. De VS hebben niet altijd een irreële buitenlandse politiek gevoerd. De veel geprezen generatie van de Founding Fathers wist wel degelijk dat er in het verkeer tussen de naties meer te koop is dan fraai klinkende verklaringen en universele pretenties. Maar het koele inzicht van de Founding Fathers ging in de loop van de negentiende eeuw verloren. De Amerikanen realiseerden zich niet meer dat hun veiligheid, hun afgeslotenheid van een ruziemakende wereld, het resultaat was van de superieure rol die de Engelse vloot in het mondiale machtsspel speelde.

Men begon in de VS te denken dat de eigen morele superioriteit verantwoordelijk was voor de aangenaam rustige positie van de natie. Deze gevoelens van superioriteit werden vanzelfsprekend nog versterkt door de unieke start van de natie. Het resultaat was dat de VS toen ze aan het begin van deze eeuw op het wereldtoneel verschenen "weltevremd" waren. Zo konden de Amerikaanse politici tot de overtuiging komen dat het met de oorlogvoering in de wereld gedaan zou zijn als andere staatslieden de moralistische en legalistische traktaatjes die de Amerikaanse regering rondzond wat beter zouden lezen. Een extra handicap vormde de neiging van de Amerikaanse politici om teveel af te gaan op de publieke opinie in de formulering van het buitenlandse beleid. Het grote publiek, gezegend met overdreven emotionaliteit en huisbakken moralisme moet volgens de realisten verre gehouden worden van de diplomatie, een buitenlands beleid kan niet op emoties gebaseerd zijn.

De hier beknopt geschetste kwalen heeft de Amerikaanse buitenlandse politiek in de loop van deze eeuw niet af weten te schudden. De VS bleven volharden in hun weigering de wereld te accepteren zoals zij is, zij bleven gevangen in hun escapistische neigingen. Zowel isolationisme als overdreven internationalisme waren verschijningsvormen van dit escapisme. De VS wezen de wereld óf totaal af, óf zij wilden hem totaal hervormen. Een adolescent met aanpassingsmoeilijkheden, die in nukkig zwijgen verviel als naar zijn pretentieuze messianisme niet geluisterd werd, zo kan men de VS wellicht het best omschrijven. Vooral Woodrow Wilson is het zwarte schaap in de realistische historiografie. Hij greep Amerika's interventie in de eerste wereldoorlog aan om te proberen de Amerikaanse idealen mondiale verspreiding te geven, omdat hij totaal niet begreep waarom het eigen ging in die oorlog. Het machtsevenwicht in Europa dreigde verstoord te raken, het was zaak dat te herstellen en de VS zouden het samen met Engeland en Frankrijk hebben moeten garanderen. Was een dergelijke realistische koers gevolgd dan was de tweede wereldoorlog waarschijnlijk niet uitgebroken. Nu leidden Wilsons grandioze ambities ertoe dat de VS zich van Europa afkeerden. Het isolationisme van de jaren twintig en dertig, met als absurd hoogtepunt de legalistische prietpraat van het Kellogg-Briand Pakt, was het vreselijke resultaat; een schandvlek in de Amerikaanse geschiedenis. Tot grote ergernis van de realisten bleef de Amerikaanse buitenlandse politiek in en na de tweede wereldoorlog dezelfde feilen vertonen. De plannen voor de Verenigde Naties, de formulering van de Truman-doctrine en de pactomania van de lekeprediker Dulles vertoonden weer dezelfde kruisvaardersgeest die Wilson bezielde had. En dat terwijl de essentie van de gebeurtenissen in en na de tweede wereldoorlog toch weer precies dezelfde was als die van de eerste wereldoorlog: het machtsevenwicht in Europa moest hersteld en versterkt worden. Ten aanzien van Azië bepleitten de realisten voorzichtigheid, de problemen waren daar volgens hen van fundamenteel andere aard dan in Europa. In Azië werd het communisme niet gedragen door het Rode Leger, maar door een autochtone sociale revolutie, waar de VS maar beter niet de handen aan konden branden. Gezien deze waarschuwing behoeft het niet te verbazen dat de belangrijkste vertegenwoordigers van de realistische school niets moesten hebben van de interventie in Vietnam.

Zo op het eerste gezicht liggen de orthodoxe en de realistische visie mijlenver uiteen, om niet te zeggen dat ze elkaars spiegelbeeld zijn. Toch is dat maar schijn; in laatste instantie is het meningsverschil tussen de orthodoxen en de realisten niet veel meer dan een twist over middelen. Het uiteindelijke doel van de Amerikaanse buitenlandse politiek dient ook volgens de realisten een vrije en democratische wereld te zijn, alleen in zo'n omgeving kunnen de VS werkelijk veiligheid vinden. Het is zeker niet zo dat alle landen qua instituties als twee druppels water op de VS moeten gaan lijken, er is een aanzienlijke speelruimte, maar totalitaire regimens vormen hoe dan ook en waar dan ook een bedreiging voor de VS. Daarbij komt dat de realisten, hoezeer ze ook het messianisme in de buitenlandse politiek betreuren die zendingsijver toch zien als een belangrijk bestandsdeel van de Amerikaanse cultuur. Het is die zendingsijver die de Amerikaanse democratie spankracht geeft en vitaal houdt. Maar wat betreft het tijdschema en de te gebruiken middelen verschillen de realisten in alle opzichten van de orthodoxen. Het paradijs staat niet voor de deur, het zal met realistische middelen stap voor stap benaderd moeten worden en het is de vraag of het ooit totaal verwezenlijkt kan worden. Het verschil tussen orthodoxen en realisten laat zich tenslotte reduceren tot het verschil tussen een utopisch messianisme en een pragmatisch messianisme. Gezien deze overeenstemming over de uiteindelijke doelen van de Amerikaanse buitenlandse politiek is het niet verbazingwekkend dat de orthodox liberale en de realistische visie in de loop van de jaren vijftig samensmolten tot een consensus, die het pragmatisch idealisme in haar vaandel voerde. Zonder hier nu nader op in te gaan, kan gesteld worden dat Kennedy's "New Frontier" de apotheose van deze ontwikkeling vormde. Pas aan het eind van de jaren zestig heeft het debat over de Vietnampolitiek in die consensus een paar geduchte barsten geslagen. Maar zelfs dit verhitte debat bleef tenslotte een debat over middelen, ten aanzien van het doel van de Amerikaanse politiek bleef de consensus in tact. Dat doel was en bleef: een de VS welgevallige wereldorde waarin de Amerikanen een dominerende rol spelen.

De kritische lezer, tegen wil en dank de laatste jaren met een intellectueel dieet met sterke Marxistische bijmaak gevoed, zal al wel op eigen kracht geconstateerd hebben dat het beeld dat orthodoxen en realisten ons te bieden hebben van de Amerikaanse buitenlandse politiek een aantal buitengewoon eigenaardige trekjes vertoont. Hier wordt den volke een natie getoond die sinds haar stichting, nu bijna 200 jaar geleden, een puur idealistische buitenlandse politiek heeft gevoerd, zó idealistisch dat de eigen belangen er zelfs regelmatig bij in geschoten zijn. Dezelfde kritische lezer kan niet anders dan tot de conclusie komen dat dit idealisme de Amerikanen beslist geen windeieren heeft gelegd, wat de realisten ook mogen beweren en hoezeer het Amerikaanse image de laatste jaren ook afgetakeld is. De conclusie ligt dan ook voor de hand dat de Amerikaanse politiek niet zo lelieblank is geweest als ons gesuggereerd wordt; dat eigenbelang wel degelijk een rol heeft gespeeld. Het is de grote verdienste van de radicale critici geweest dat zij dat eigenbelang aan het daglicht gebracht hebben na uitgebreid graafwerk in de retorische rommel die het aan het oog onttrokken had.

III DE RADICALE CRITICI (DE REVISIONISTEN)

De revisionisten geven een totaal ander beeld van de VS als de hiervoor besproken stromingen, al zullen we tenslotte kunnen constateren dat zij ondanks alles familie-
verwantschap vertonen met de orthodoxen en de realisten. We kunnen de revisionisten verdelen in twee groepen. De eerste groep (waarvan Gabriel Kolko en William A. Williams

de belangrijkste vertegenwoordigers zijn) beperkt zich niet tot kritiek op het buitenlandse beleid van de VS gedurende de koude oorlog. Volgens hen is de Amerikaanse buitenlandse politiek produkt van de structurele behoeften van het Amerikaanse kapitalisme. Vandaar dat de kritiek van Williams en Kolko tenslotte uitloopt op een alomvattende kritiek op de liberaal-kapitalistische samenleving van de VS. De belangrijkste hypothesen van de tweede groep (Denna F. Fleming, Gar Alperovitz en David Horowitz) hebben betrekking op de politieke ontwikkelingen gedurende het jaar 1945. De kritiek van deze groep is veel minder diepgravend en theoretisch minder coherent.

Hoofdelement in de theorie van Williams en Kolko is de permanente expansie van het Amerikaans economische systeem. Die expansie is niet van vandaag of gisteren, maar eigenlijk begonnen met de stichting van de republiek. Gedurende de negentiende eeuw bood het Amerikaanse continent ongekende mogelijkheden. De narigheid begon pas — als we de indianen even vergeten — op het moment dat het continent vol was, de "frontier" gesloten. Deze afsluiting van de eerste fase van de Amerikaanse expansie ging gepaard met een ernstige economische crisis. In plaats van een oplossing voor de moeilijkheden te zoeken in interne economische hervormingen, besloten de Amerikaanse politici (die bij Williams en Kolko niets meer hebben van de naïeve sukkels die de realisten ons schilderden) dat de expansie buiten het Amerikaanse continent voortgezet moest worden. De oorlog met Spanje en de China-politiek waren de eerste tekenen van het nieuwe beleid. Ten aanzien van China formuleerden de VS voor het eerst de politiek van de 'Open Door' die inhield dat alle in China opererende naties economisch gelijkberechtigd zouden moeten zijn, terwijl de Chinese economie in geen enkel opzicht de economische operaties van deze naties mocht belemmeren. De "Open Door" bleef tot op de dag van vandaag het allesbeheersende uitgangspunt van de Amerikaanse buitenlandse politiek. De Amerikanen waren ervan overtuigd dat zij, als sterkste economische mogendheid in de "Open Door" een uniek instrument hadden om hun doelen te verwezenlijken; in het vrije spel van de economische krachten konden zij immers niets verliezen? De plannen van Woodrow Wilson betekenden niet meer of minder dan een poging de "Open Door" op wereldschaal te verwezenlijken. Dat de Senaat de Volkenbond niet wenste te accepteren betekende niet dat de VS toch maar van de "Open Door" afzagen. Het gevecht om de Amerikaanse toetreding tot de Volkenbond, was een gevecht over de tactiek die gebruikt moest worden om de Amerikaanse plannen te realiseren. Wilson wenste teveel politieke verplichtingen aan te gaan, zijn tegenstanders zagen meer in een puur economische, unilaterale interpretatie van de "Open Door". Als dit juist is dan kan het hele begrip isolationisme naar de historische rommelzolder verwezen worden. Wat de revisionisten dan ook doen. Dat zogenaamde isolationisme verhinderde de VS immers niet hun meest wezenlijke (economische) doelen te blijven najagen. Het was een voortdurende Amerikaanse economische penetratie die de VS tenslotte in botsing brachten met Japan en Duitsland. De tweede wereldoorlog was voor de VS een unieke gelegenheid definitief een liberaal-kapitalistische wereld ordening tot stand te brengen; eindelijk kon met alle economische blokvorming worden afgerekend. Dat de Amerikanen tijdens de tweede wereldoorlog economische expansie eens te meer als een absolute noodzaak zagen was ook het gevolg, aldus de revisionisten, van de mislukking van de New Deal. Deze reformistische beweging had de fundamentele problemen van de Amerikaanse economie niet weten op te lossen.

Tijdens de oorlog bleek al snel wat de belangrijkste obstakels waren die verwezenlijking van de Amerikaanse plannen in de weg stonden. In de eerste plaats Engeland, omdat dat land het grootste economische blok in de wereld beheerde: de Commonwealth. Met

behulp van de Lend Lease en grote dollarleningen werden de Engelsen gedurende de oorlog aan de teugel gehouden, met de bedoeling dat zij na de oorlog niet op eigen benen zouden kunnen staan. In ruil voor verdere krediet faciliteiten zou Engeland dan gedwongen worden de preferentiële tarieven van de Commonwealth op te doeken. Het tweede struikelblok werd gevormd door de Soviet-Unie, die alleen maar geïnteresseerd was in een cordon sanitaire in Oost-Europa. Dat ging echter regelrecht in tegen de Amerikaanse "Open Door" plannen. Ook de Soviet-Unie trachtten de Amerikanen, vooral weer met economische middelen, te chanteren. Het feit dat Stalin zijn zin doorzette en zich absoluut niet voor het karretje van Washington liet spannen, was een van de hoofdoorzaken van de koude oorlog. Het derde struikelblok werd gevormd door de in geheel Europa actieve linkse verzetsbeweging. Deze was, volgens Kolko, van een buitengewoon radicale signatuur en zou, als Amerika niet systematisch de reactie hadden gesteund, ongetwijfeld in geheel Europa socialistische regimi's aan de macht gebracht hebben. Gelukkig werden de Amerikanen in hun reactionaire politiek actief geholpen door Stalin, die zijn communistische broeders in West-Europa consigne gaf de revolutie in de ijskast te zetten. Zo wordt Stalin, wie had dat ooit gedacht, de redder van het kapitalisme in West-Europa. Na de oorlog zetten de Amerikanen hun pogingen de wereld in liberaal-kapitalistische vorm te kneden met kracht voort. De Soviet-Unie werd geleidelijk een steeds minder serieuze bedreiging voor deze politiek. Als we Kolko mogen geloven was trouwens de hele koude oorlog maar een 'side-show' in de mondiale strijd tussen de Revolutie en de 'Old Order'. De grote bedreiging van het liberale wereldbestel werd in toenemende mate de Derde Wereld. Dat gebied is voor het Amerikaanse kapitalisme van levensbelang vanwege essentiële grondstoffen en afzetmarkten. Zonder een meegaande Derde Wereld geen kapitalisme. Juist deze meegaandheid baarde de Amerikanen grote zorgen; sociale revoluties brachten de Derde Wereld in toenemende beroering. Als die revoluties zouden slagen zou dat betekenen dat de onderontwikkelde naties hun lot in eigen hand konden nemen. Dat moest tot elke prijs voorkomen worden, omdat dan de economische monopoliepositie van de VS ernstig gevaar zou lopen. Vandaar de ongekend felle wijze waarop de VS de revolutionaire beweging in Vietnam bestreden. Vietnam was exemplarisch, als de revolutie daar zou slagen, dan kon zij overal slagen. Het is opmerkelijk hoe Kolko hier het Amerikaanse regeringsstandpunt volgt, misvattingen en al. De kans van slagen van revoluties is immers sterk gebonden aan lokale omstandigheden. Succes in Vietnam zegt niets over succes in andere onderontwikkelde gebieden. Hoe groot ook de kosten zijn van Amerika's repressieve arbeid, het kapitalistische bestel kan niet functioneren als het de wereldhulpbronnen en -afzetmarkten niet volkomen kan monopoliseren. De enige mogelijkheid om de fatale repressie-spiraal te doorbreken is een grootscheepse structurele wijziging van het sociaal-economische systeem van de VS zelf. Hier kan de Derde Wereld een cruciale rol spelen, het verzet tegen de Amerikaanse interventies kan misschien het proces van interne verandering in de VS op gang brengen. Opvallend is bij Kolko de overtuiging dat de VS de wortel van alle kwaad vormen. Pas als het liberaal-kapitalistische systeem in de VS omvergeworpen is zal de wereld zich in progressieve zin kunnen ontwikkelen. De VS zijn dus ook voor Kolko een unieke, het lot van de wereld bepalende natie, zij het dan in negatieve zin. De overeenkomst met de orthodoxen en realisten is frappant. Het door Kolko en Williams getekende beeld bevat veel goede elementen en is een hoogstnoodzakelijke correctie op de oudere opvattingen. Desondanks vertoont het ernstige feilen. In de eerste plaats is het absurd monocausaal, alleen economisch eigenbelang kan de drijfveer zijn van de Amerikaanse buitenlandse politiek. Om deze

these overeind te houden zijn de revisionisten gedwongen tot hinderlijk selectief gebruik van de bronnen. We komen voortdurend dezelfde citaten tegen. Waarom zouden ook niet veiligheidsoverwegingen, politieke motieven en ja zelfs idealisme een rol gespeeld hebben? In de Europese situatie van direct na de tweede wereldoorlog — een machtsvacuüm in Centraal Europa, uitbreiding van Russische en Amerikaanse invloed in elkaar overlappende gebieden — lag een conflict min of meer opgesloten. Met dergelijke constanten van het internationale systeem wensen de revisionisten nauwelijks rekening te houden. Veel te veel nadruk leggen zij ook op de continuïteit in het Amerikaanse beleid. Als we Williams lezen zien we eigenlijk geen verschil tussen het optreden van de VS in 1900 en 1973. De belangrijke caesuur die de tweede wereldoorlog vormt wordt weggemoffeld. Pas ná de oorlog waren de VS bereid hun verstrekkende plannen ook daadwerkelijk te verwezenlijken. Ook de afhankelijkheid van het Amerikaanse kapitalisme van de Derde Wereld wordt nogal overdreven. Nog afgezien van het betrekkelijk autarkische karakter van de Amerikaanse economie, is het grootste deel van de investeringen en handelscontacten gelocaliseerd in de ontwikkelde landen (70% van het totaal). Of ook met betrekking tot deze ontwikkelde landen van een imperialistische relatie gesproken kan worden is uiterst twijfelachtig. De stelling dat de VS per sé bepaalde grondstoffen leverende landen moet controleren is niet erg overtuigend. Ook revolutionaire regimiens hebben niet nagelaten de VS essentiële goederen te leveren; die hebben per slot van rekening ook geld nodig. In het Midden-Oosten hebben de VS zelfs een politiek gevoerd die tegen hun grondstoffen-belangen indruiste. Tenslotte de linkse verzetsbeweging in Europa. Die was minder radicaal dan Kolko ons doet geloven. De communisten hadden in West-Europa geen grotere ambitie dan zo snel mogelijk, via een reformistische politieke koers, op het groene kussen te komen. Kolko gooit ook "links" in Europa wat heel gemakkelijk op één grote radicale hoop. Hier lijdt Kolko overigens aan een kwaal die alle besproken historiografische richtingen met hem delen. Europa is een amorfe eenheid, in alle opzichten anders dan de VS. Voor de verschillen tussen de Europese naties hebben de Amerikaanse historici absoluut geen oog.

Horowitz, Alperovitz en Fleming beschouwen vooral Truman en zijn adviseurs als de kwade pieren die de koude oorlog hebben veroorzaakt. De structurele behoeften van het Amerikaanse kapitalisme komen in hun werken nauwelijks voor. Begin 1945 meenden de Amerikaanse politici, aldus deze auteurs, de middelen ter beschikking te hebben om de Soviet Unie haar invloedssfeer in Oost-Europa te ontfangen. Ten eerste economische instrumenten (Lend Lease, leningen, de Duitse herstelbetalingen), ten tweede dat formidabele machtsinstrument: de atoombom. Alperovitz heeft de meest gecompliceerde theorie te bieden. Truman wachtte, nadat de economische manipulatie van de Soviet Unie mislukt was, bedaard tot de atoombom zijn effectiviteit bewezen had. Zolang dat niet het geval was veinsde hij een conciliante politiek ten opzichte van Stalin, onder andere door Hopkins naar Moskou te sturen. Zodra de atoombom een succes bleek maande Truman de Soviet Unie in krachtige taal de biezen te pakken in Oost-Europa. Onomstotelijk bewijzen weet Alperovitz voor zijn theorieën niet aan te bieden. Het is allemaal "circumstantial evidence". Ook de theorieën van Fleming en Horowitz, die er in het kort op neerkomen dat Roosevelt met de Soviet-Unie het goede voor had, terwijl Truman de zaak bedorven heeft, kloppen niet. In werkelijkheid was er in 1945 sprake van een geleidelijke verslechtering van de betrekkingen, niet van een perfide plot om Roosevelt's goede bedoelingen te saboteren. Er was in 1945 nog geen behoefte aan een keiharde "showdown" met de Russen. De Amerikaanse regering verliet pas in het voorjaar

CONCLUSIE

Voor de orthodoxen zijn de Amerikanen hoogstaande idealisten, voor de realisten broddelende sukkelaars, voor de radicalen de meest perfide schurken die de wereldgeschiedenis gekend heeft. De weinig heroïsche conclusie zal wel moeten luiden dat de waarheid ergens tussen die extremen in gezocht moet worden. De Amerikanen zijn niet uniek, noch in hun idealisme, noch in hun domheid, noch in hun perfiditeit.

Robert W. Tucker The Radical Left and American Foreign Policy, Baltimore, 1971.

Charles S. Maier

Barrington Moore jr.

Robert J. Maddox

"Revisionism and the Interpretation of Cold War Origins" in: Perspectives in American History, vol. IV, Cambridge, Mass. 1970.
Reflections on the Causes of Human Misery and upon Certain Proposals to Eliminate Them, Boston 1972, zie vooral hfdst. 5 en 6.
The New Left and the Origins of the Cold War, Princeton, 1973.

BERICHT VAN DE PENNINGMEESTER:

Met ingang van 1 oktober 1973 zal de volgende regeling gelden voor het (na-)bestellen van Kleio-nummers:

U gelieve alle bestellingen *per Postgiro* te doen.

Het (de) door U gewenste nummer(s) van Kleio vermeldt U op de girokaart, waarop het hiervoor verschuldigde bedrag wordt gestort.

Storting, c.q. bestelling, uitsluitend op:

Postgironummer 128701, ten name van Penningmeester V.G.N.
Vreeswijksestraat 329
's-Gravenhage.

met op girokaart vermelding van:

Kleio nummer
aantal exemplaren

De Kleio-nummers worden nagenoeg tegen kostprijs verkocht.

In de prijzen zijn administratie- en portokosten begrepen.

Indien het (de) gewenste nummer(s) niet meer leverbaar is (zijn), wordt de gestorte som gerestitueerd.

PRIJZEN van Kleio-nummers (m.i.v. 1 oktober 1973):

- Kleio-nummers van vóór 1971 (11e en vroegere jaargangen) per nummer f 4,—
- Kleio-nummers ("gewone" uitgaven) van 1971 en later (12 en latere jaargangen), per nummer f 5,—
- "speciale" Kleio-nummers (jaargangen 12, 13, 14 etc.):
 - "Brugklas-nummer", jrg. 12, no 7/8 (152 pag.) f 8,—
 - Bibliografie van de didaktiek van het geschiedenisonderwijs, jrg. 12, extra nummer (128 pag.) f 7,50
 - Postacademica (1968-1971), jrg. 13, no 4 (116 pag.) f 7,50
 - Postacademica (1971-1972), jrg. 13, no 12 (65 pag.) f 6,50
 - CEGES-verslag en eerste CEGES-toets, jrg. 14, no. 1 (104 pag.) . . . f 5,50
 - "MAVO-nummer" (en o.a. Motivatie-onderzoek), jrg. 14, no 6/7 (115 pag.) f 7,50

Het begrip "ras" is sinds de Tweede Wereldoorlog zo zwaar belast dat het gebruik ervan, na alle rampen die ermee aangericht zijn, zorgvuldig vermeden wordt. Vóór de Tweede Wereldoorlog was dit duidelijk anders — men zie er de vooroorlogse edities van encyclopedieën slechts op na. Op grond van ras werden vele vormen van sociaal gedrag verklaard; ras werd beschouwd als "force profonde", als fundamentele structuur. Dat de inhoud van het begrip ras op zijn minst even onduidelijk is als de herkomst van het woord¹) deerde kennelijk weinigen, evenmin als het vulgaire karakter van historische verklaringen op basis van ras²).

Anderzijds kregen problemen van relaties tussen verschillende ethnische groepen (om het woord ras hier maar te vermijden) vergeleken bij tegenwoordig relatief weinig aandacht. Dat gold voor historici evenzeer als voor sociologen. Behalve door een enkeling, b.v. Ludwig Gumplowicz, afkomstig uit de multi-ethnische Donau-monarchie, werden "race relations" niet als een bijzondere groep van sociale verschijnselen herkend. Als bewijs hiervoor kan men het grootse oeuvre van Max Weber noemen, waarin aan de specifieke sociale problemen van multiraciale samenlevingen weinig aandacht besteed wordt³). Terwijl Weber met voor zijn tijd opvallende stelligheid verklaringen van sociaal gedrag op basis van ras als biologisch concept afwees⁴), verraaft zijn sociologisch werk net als dat van zijn collegae zijn West- of Middeneuropese herkomst⁵). Ware de klassieke sociologie in b.v. het Caraïbische gebied of in Brazilië ontstaan, dan zouden de specifieke problemen van "race relations" ongetwijfeld veel meer aandacht gekregen hebben. Als vraagstukken van "r r" nog wel aan de orde kwamen, dan werden deze veelal gezien vanuit het standpunt van de onaantastbare superioriteit der blanken en de daarop gebaseerde voorgedijgedachte. Pas door de steeds verdergaande ondermijning van die superioriteit werden de "r r" meer en meer tot probleem. Hoe recent nog maar de aanvaarding (of een begin daarvan) van de gedachte der gelijkwaardigheid van de rassen is, blijkt o.m. uit de verwerping van een voorstel om hierover een uitspraak te doen bij de stichting van de Volkenbond⁶).

Vooralsin sinds de Tweede Wereldoorlog is men steeds meer aandacht gaan wijden aan de vraag wat binnen het geheel van sociale verhoudingen het specifieke van "r r" is. Nog steeds staat ter discussie of de radicale factor een sociaal fenomeen sui generis is, of dat deze een bijzonder verschijnsel is dat toch met algemeen sociologische concepten benaderd kan worden⁷).

Een historicus die zich speciaal bezighoudt met dit soort problemen, is de Amerikaanse, onafhankelijke-marxistische onderzoeker E.D. Genovese, van wie dit jaar een verzameling opstellen verscheen onder de titel *In Red and Black. Marxian Explorations in Southern and Afro-American History*.

In 1969 verscheen van hem *The World the Slaveholders Made*. In beide werken probeert de auteur antwoord te vinden op de vraag hoe ras en klasse zich tegenover elkaar verhouden. "To say that the race question has to be subsumed under the class question is not to make it a mere facade for class exploitation, nor to deny it a life of its own. Rather it is a matter of arguing that racism restricted the options open to those charged with guarding class interests; that it forced the defense of class power into some channels rather than others; and that it helped form the ideology of the ruling class in such a way as to render it much more rigid than would have been the case without it. It is to argue

that race gave shape to class hegemony, not vice versa"⁸).

Eerder had de marxist Genovese al in hetzelfde boek verklaard: "To affirm the priority of a class interpretation need not lead us to underestimate the force of racism, much less to expect the automatic or even rapid disappearance of racism in the event of a radical alteration in the class nature of society"⁹).

Dit zijn Genovese's uitgangspunten voor zijn studie van slavernij en voor zijn polemieken tegen een te enge economische (mercantilistische) interpretatie van slavernij, zoals die vooral door Eric Williams' bekende werk *Capitalism and Slavery* (1944) geïnspireerd werd. "Racial features give an unmistakable stamp to existing social differences. They label the individual, helping to raise and strengthen the barriers that separate different classes. Any approach or blending of the classes thus becomes much more difficult, and the domination of one over the other is accentuated", aldus Caio Prado¹⁰).

Hiernaast, resp. hiertegenover zou men Kiernan's uitspraak kunnen stellen dat "racism is always in one aspect a spurious leveller of class distinctions"¹¹). Aldus enige uitspraken over de verhouding tussen ras en klasse.

Van de Nederlandse socioloog H. Hoetink, die zich vooral heeft beziggehouden met problemen van "r r" in het Caraïbische gebied, is ook menige uitspraak te citeren, waarin hij protesteert tegen het reduceren van het rasprobleem tot "sociaal probleem van dezelfde orde van moeilijkheid als culturele en socio-religieuze problemen", of als economisch en/of cultureel probleem. Men erkent het rasprobleem dan niet als een categorie sui generis.

"This sociological optimism remains dominant in the social sciences even today", zo klaagde hij in 1961¹²). Waarschijnlijk zal ook hij nu wel toegeven dat in de afgelopen tien jaren dit faciel sociologisme aanzienlijk aan terrein verloren heeft. Van Hoetink's eigen bijdrage op het gebied van de theorie van de "r r" moet hier wel gezegd worden dat deze in de eerste plaats van waarde is voor de studie van samenlevingen in het Caraïbische gebied en in Zuid-Amerika. Naar onze mening staat in Hoetink's theorie¹³) het uiterlijk waarneembare van de huidskleur te centraal om b.v. het bijzondere karakter van de "r r" in de V.S. te kunnen verklaren, waar minder de nadruk ligt op uiterlijk zichtbare verschijnselen dan op al dan niet vermeende kennis omtrent afkomst. De plaats die de blanke neger in sommige streken van de V.S. in de maatschappij inneemt, kan niet door Hoetink's theorie verklaard worden. Deze is gericht op "prejudice of mark" en niet op "prejudice of origin".

In dit artikel zal ik mij bij de bespreking van recente literatuur op het gebied van de geschiedenis der "race relations" vooral beperken tot de vaste driehoek ras — kolonialisme — slavernij (of andere vorm van gedwongen arbeid), zoals die aangetroffen werd (net als die andere driehoek in de Atlantische handel: melasse — rum — slaven) tussen Afrika, de America's en Europa.

Deze beperking houdt in dat wij niet verder zullen teruggaan dan tot het begin van de Nieuwe Tijd en o.m. niet zullen ingaan op de dubieuze bewering van een man als Arnold Toynbee over de "medieval Western freedom from the prejudice of race-feeling"¹⁴).

Spanjaarden en Portugezen zouden dit vrij zijn van vooroordeel hebben voortgezet, omdat zij meer of minder in de middeleeuwse fase waren blijven steken. Wat de Portugezen en hun vooroordelen betreft, daarop komen wij nog nader terug in verband met de waardevolle studies van C.R. Boxer hierover.

Men kan zeggen dat zolang er in Europa geloofd werd dat monsters delen van de aarde bewoonden, er niet alleen gedacht werd in de tegenstelling Christenen — en al die anderen die heidenen waren, zoals Toynbee het voorstelt, maar dat men zich überhaupt nog geen

voorstelling kon maken waar — in fysieke termen gesproken — de grenzen van de mensheid liepen. Theologisch mocht de eenheid van de mensheid op basis van het scheppingsverhaal vaststaan, in fysieke termen was deze allerm minst duidelijk, getuige het uit de Middeleeuwen overgeërfde geloof aan monsters met min of meer menselijke gedaante. Ook in de 16e en 17e eeuw vond dit geloof nog vele aanhangers. Zo deed Sir Walter Raleigh verslag van het bestaan van halfmenselijke wezens in Guyana die ogen op hun schouders en hun mond op het midden van hun borst hadden¹⁵). Gebruikte ook niet Shakespeare in "The Tempest" de gestalte van de beestmens — "not honour'd with a human shape" — Caliban (waarschijnlijk een anagram van "cannibal") om tot uitdrukking te brengen dat "the naturally debased is superior to a perverted good"¹⁶)?

In dit verband is de vraag nog steeds aktueel in hoeverre Shakespeare op dit punt beïnvloed is door Montaigne die in de beroemde stukken "Des Cannibales" en "Des Coches" (Essais, boek I, ch. 31 en boek III, ch. 6) belangrijke bijdragen geleverd heeft tot de "ontmontering" van het beeld dat in Europa bestond van de bewoners van het nog niet lang geleden ontdekte Amerika¹⁷), zonder daarmee overigens groot succes te oogsten. Montaigne was er op uit om de blijvende beestachtige trekken van de z.g. beschaafden te tonen en de blindheid van dezen t.a.v. waarden die niet de hunne zijn, aan te wijzen. Hij vond hierin een van de talrijke bewijzen voor zijn stelling dat onze rede de slaaf is van de gewoonte: men waardeert niet wat men niet goed kent.

Europa had de slechtste produkten van haar verdorvenheid geëxporteerd naar Amerika; van een morele verovering was volgens Montaigne geen sprake.

De ontdekkingsreizen sterkten hem in zijn overtuiging dat gehoorzaamheid aan de wetten van de natuur de essentiële voorwaarde is voor het geluk van de mens. De Indianen kenden geen letters, getallen, wetten, landbouw, geen handel, en zeer belangrijk voor Montaigne — geen luxe die in zijn ogen zo karakteristiek was voor de ontaarde wereld van het Frankrijk van de tweede helft van de 16e eeuw¹⁸).

Hoe inadekwat Montaigne's beschrijving van de Indianen ook geweest moge zijn en hoezeer hij ook bijgedragen heeft tot de schepping van nieuwe mythische elementen (b.v. de cultus van de "noble savage", de mythe die ontstaat uit een combinatie van desillusie over het hier en nu, en illusie over het daar en dan¹⁹)), Montaigne is voor een kenner als Margaret Hodgen "the man who did most to clarify the problems of cultural description, especially as they impinged upon savage societies"²⁰). Hij viel algemeen aanvaarde onmenselijke stereotyperingen op scherpe wijze aan. Kenmerkend voor de toenmalige problemen van kultuurbeschrijving is het feit dat ook Montaigne, die reisverslagen uit de eerste hand ontving, zich genoodzaakt zag vooral ontkenningen te gebruiken om de vormen van samenleving der Indianen te beschrijven (*geen* landbouw, *geen* privé bezit e.d.)²¹). Een positief begrippenapparaat moest nog ontwikkeld worden. Het is de grote verdienste geweest van Montaigne's relativisme om door zijn kritiek op het europecentrisme daartoe de eerste voorwaarden te scheppen.²²) Uit het feit dat de ontdekkingsreizen voor een denker van het kaliber van Montaigne van grote betekenis zijn geweest, mag zeker niet een algemene conclusie getrokken worden. Wat voor Montaigne gold kan b.v. niet gezegd worden van de auteur van *Six livres de la République* (1576), Jean Bodin. "In a world that still sought its future in the past and accepted mentally the existence of human monsters, as described by the early epitomizers and encyclopedists, there was at first little occasion for amazement at a few samples of Black and Red Men, much less an immediate impulse to formulate a newer type of ethnological investigation", aldus Margaret Hodgen²³). Nog allerm minst was aan het eind van de 16e eeuw de weerstand overwonnen die o.m. Montesinos, Las Casas en Bernardino de Sahagún²⁴) ondervonden hadden.

Het meest frappante is wellicht dat in de literatuur over Las Casas de controverse nog steeds voortduurt die tijdens zijn leven begonnen is: een strijd die o.m. daarom nog steeds zo hevig is omdat hierbij drie reputaties op het spel staan, van Spanje als koloniserende mogendheid (de zwarte legende)²⁵), van de Indianen en van Las Casas persoonlijk. In de "apostel der Indianen" zien sommige Spaanse historici (Menéndez Pidal vooral) de egotist, de overdrijver, de enormist die Spanje in zijn beroemdste werk beschreven heeft als de vernietiger van de Indianen, terwijl Spanje het enige land is geweest dat maatregelen nam om raciale discriminatie van volkeren met een inferieure cultuur tegen te gaan. Propagandist, koloniale mislukkeling, vervalser van de geschiedenis, verbreider van de zwarte legende, bovendien bijgelovige die nog steeds aannam dat heksen in dieren veranderd konden worden²⁶): dat zijn epitheta die nog steeds gebruikt worden voor Las Casas. Welwillender biografen zien in hem de typische idealist die uit idealisme rampen veroorzaakt. Men denke aan zijn suggestie die hij al vroeg in zijn leven gedaan heeft om negers in te voeren om hiermee Indianen van de slavernij te bevrijden. Later was hij een even duidelijke tegenstander van slavernij van negers als van Indianen. Maar, zoals Lewis Hanke zegt, Spanjaarden hebben nimmer zo hard gestreden tegen de eerste als tegen de tweede, ook Las Casas niet²⁷).

Beroemd is geworden het grote dispuut tussen Sepúlveda en Las Casas, in 1550 in Valladolid gehouden, over het al dan niet gerechtvaardigd zijn van de veroveringen (waarmee de kerstening verbonden was) in de Nieuwe Wereld zoals deze tot dan toe uitgevoerd waren. In Sepúlveda's argumentatie speelden Aristoteles' ideeën over het van nature slaaf zijn van sommige mensen, de natuurlijke minderwaardigheid van deze mensen, een centrale rol²⁸). Las Casas verwierp Aristoteles' theorie niet. Over Aristoteles stond de Kerk trouwens weinig principiële discussie toe. Las Casas aanvaardt het Aristotelische kader van de argumentatie, zoals het uitgezet was door Thomas van Aquino; hij bewijst er althans lippendienst aan. Tegelijkertijd verwijt hij Sepúlveda dat deze Aristoteles verkeerd interpreteert. De Indianen zijn in ieder geval volgens Las Casas niet van nature slaven; slaven zijn slechts uitzonderingen, vergissingen van de natuur.

Hij komt dan tot zijn credo: "Alle volken van de wereld zijn mensen, . . . allen hebben begrip en een wil, de vijf uitwendige en vier inwendige zintuigen Allen hebben genoeg in het goede . . . en betreuren het kwaad Geen volk bestaat vandaag of zou kunnen bestaan in de toekomst, hoe barbaars en gewelddadig en slecht van manieren zij ook mogen zijn, dat niet tot politieke deugden en de humaniteit van een redelijk mens gebracht kan worden"²⁹).

Uitvoerig prees Las Casas de deugden der Indianen. Opvallend hierbij is dat hij — net als Sepúlveda voor wie het obligate bezwaar gold dat "hij er nooit geweest was" — zich bediende van de term Indianen, daarmee de grote onderlinge verschillen tussen de talrijke met de term Indianen aangeduide volkeren terzijde schuivend. Lewis Hanke die zich in talrijke geschriften duidelijk aan de kant van Las Casas opstelt, heeft het unieke karakter onderstreept van het dispuut van Valladolid. "Probably never before or since has a mighty emperor — and in 1550 Charles V was the strongest ruler in Europe with a great overseas empire besides — in the full tide of his power ordered his conquests to cease until it could be decided whether they were just"³⁰). Geen ander volk heeft zich zo langdurig en zo hartstochtelijk beziggehouden met de vraag wat de rechtvaardige behandeling van de inheemse volkeren was die onder hun jurisdictie vielen, zelfs de Portugezen niet, aldus Hanke. Dit is des te merkwaardiger voor een volk dat volgens een van zijn grootste historici, Altamira, zo tot geweld en intolerantie geneigd was en bovendien nog maar zo kort tevoren de Joden verdreven had.

Met deze opmerkingen zijn wij genaderd tot wat nog steeds een van de meest controversiële punten uit de geschiedenis van het Europees kolonialisme is, nl. de vraag of er een werkelijk verschil in kolonisatiepatroon te ontdekken valt tussen de Iberische koloniën enerzijds en de nederzettingen van Noordwesteuropeanen anderzijds en zo ja, wat die verschillen dan zijn en hoe die verklaard zouden kunnen worden. De discussie hierover is nog in volle gang en het aantal gedetailleerde onderzoeken die het materiaal voor de vergelijking moeten leveren neemt nog dagelijks toe.

Uiteraard concentreert de vraag zich op de verschillen in de systemen van slavernij in de diverse gebieden (Noord-Amerika, het Caraïbische gebied, Zuid-Amerika, vooral het tegenwoordige Brazilië, de grootste slavenimporteur³¹).

Deze oude discussie werd vooral na de Tweede Wereldoorlog nieuw leven ingeblazen door het werk van Frank Tannenbaum, *Slave and Citizen* (1946). Sindsdien is zijn these — lang vóór hem al door de Braziliaanse historicus Freyre verdedigd — die de studie van slavernij in Noord-Amerika uit zijn isolement gehaald heeft en betrokken heeft in een vergelijking van het fenomeen slavernij en "race relations" op het westelijk halfrond, onderwerp van discussie gebleven. In het angelsaksische deel waren volgens Tannenbaum de gevolgen duidelijk aanwijsbaar van het ontbreken van een "effective slave tradition", die de Iberiërs wel hadden, zoals bleek uit het bestaan van speciale wetten en uit het optreden van de katholieke kerk, die ervan uitging dat de geestelijke persoonlijkheid van de slaaf zijn status van slaaf-zijn te boven ging. Deze verschillen hadden betekenis voor het dagelijks bestaan van de slaven, maar nog meer voor hun kansen op vrijlating en hun positie als vrijgelatenen.

Traditie en culturele continuïteit staan centraal in Tannenbaum's these en daar is uiteraard van minder idealistische zijde een duidelijke reactie op gekomen. Terecht is erop gewezen dat de verschillen in het systeem van slavernij die bestonden tussen Georgia en Virginia enerzijds en de eveneens door Engelsen beheerste eilanden in het Caraïbische gebied anderzijds, uiteraard niet verklaard kunnen worden door verschil in traditie. Deze verschillen vinden hun oorzaak in materiële factoren als demografische situatie (ras- en geslachtsratio), economische functie e.d.³²). Juist het voorbeeld van Nederlanders in New York en Brazilië wordt vaak aangehaald om te laten zien dat kerk en nationale traditie minder belangrijk waren dan de specifieke omstandigheden van het koloniaal bestaan in de diverse nederzettingen³³).

Uiteraard speelt de sociaal-economische structuur van het moederland hierbij ook een centrale rol. Engeland en de Republiek ontwikkelden zich het vroegst tot kapitalistische landen, hoevele pre-kapitalistische beperkingen er nog bleven bestaan. Daartegenover blijkt in de Spaanse politiek dat de monarchie de belangen van de adel in belangrijke mate bleef beschermen³⁴).

Volledigheidshalve moet er nog wel op gewezen worden dat Tannenbaum wel oog had voor de paradox met betrekking tot klasse en ras, nl. dat negers in de V.S. betere kansen hadden (hebben) om in sociaal-economisch opzicht vooruit te komen dan negers in Latijns-Amerikaanse slavernijsysteem een grotere kans op vrijlating bestaan mag hebben, (is), maar waar desondanks misschien de scheidingslijn moeilijker te overschrijven en meer permanent van aard is. Hier moet nog aan toegevoegd worden dat er in het Latijns-Amerikaanse slavernijsystemen een grotere kans op vrijlating bestaan mag hebben, maar dat daartegenover staat dat de afschaffing van de slavernij in de Angelsaksische wereld begonnen is.

Genovese wijst erop dat dezelfde factoren die Tannenbaum noemt, in tegengestelde zin gebruikt kunnen worden, nl. om met verwijzing naar elementen van sociale stabiliteit de late afschaffing van de slavernij te verklaren.

Naast de controverse over de oorzaken van de verschillen bestaat er nog allerm minst eensgezindheid over *wat* die verschillen dan wel waren. Na Tannenbaum's werk zijn er veel studies van vooraanstaande historici verschenen, waarin deze verschillen zo niet ontkend dan toch wel sterk gerelativeerd worden. C.R. Boxer, D.B. Davis en M. Harris hebben laten zien dat, als er al duidelijk vaststelbare verschillen te "meten" zouden zijn, deze zeker niet tot de generale conclusie aanleiding geven dat het Latijns-Amerikaanse systeem van slavernij werkelijk menselijker zou zijn geweest dan dat van de door West-Europeanen beheerste koloniën in Noord-Amerika. Vooral Davis heeft in zijn zeer breed in de tijd opgezette studie *The Problem of Slavery in Western Culture* (1966) afgedongen op de betekenis van de door Tannenbaum c.s. genoemde verschillen. "There is little reason to doubt", aldus Davis, "that slavery in Latin America, compared with that in North America, was less subject to the pressures of competitive capitalism and was closer to a system of patriarchal rights and semifeudalistic services. But after granting this, we must recognize the inadequacy of thinking in terms of idealized models of patriarchal and capitalistic societies"³⁵). Ook in Noord-Amerika bleven er vele pre-kapitalistische elementen bestaan in de slavenhoudende maatschappij.

De dagelijkse leefsituatie van vele slaven in Noord-Amerika was ongetwijfeld veel beter dan die in b.v. Brazilië, waar de sterftecijfers veel hoger lagen. Deze waren naast klimatologische verschillen vooral te wijten aan slechtere sanitaire toestanden en slechtere voeding. De Noordamerikaanse planter was zich zeker meer bewust van de waarde — prijs — van menselijk leven, al was het alleen maar omdat de levensverwachting van een slaaf in Noord-Amerika hoger lag dan in Brazilië b.v.³⁶). In theorie mag de positie van de Spaanse of Portugese slaaf beter geweest zijn vanwege een zekere bescherming door de kerk en de wet, wetten worden niet altijd of zelden volledig nageleefd.

Toch blijven vele historici ervan overtuigd dat er aanzetten tot een vorm van "radicale democratie" te vinden zijn in de Braziliaanse geschiedenis, die duidelijk ontbraken in de zuidelijke staten van Noord-Amerika. Zo komt de kenner bij uitstek van de "South", de Amerikaanse historicus C. Vann Woodward, tot de volgende geresigneerde filosoferende beschouwing: "Perhaps it really would have been better had the Anglo-American masters, like those of Iberian origins, undergone the experience of seven centuries of rule by a people such as the Moors, who were of somewhat darker color and higher culture than the ruled and who practiced a civilized polygamy and harbored no aversion to miscegenation. Perhaps they should never have settled in a temperate zone and transplanted English institutions. Perhaps it would have been better, for that matter, never to have broken with Rome, never to have quarreled with monarchy, never to have established those proudly autonomous colonial assemblies, and never to have married such women as they did. But, then, that would have been somebody else's theory and not our own"³⁷).

Enerzijds wordt dus wel het verschil tussen het Amerikaanse en het Braziliaanse patroon van "race relations" erkend, anderzijds wordt er fel gepolemiseerd tegen de aanmatiging der Portugezen die zich nog steeds beroemen op hun multiracialisme. Het is vooral C.R. Boxer geweest die zich in talrijke geschriften gekeerd heeft tegen deze pretentie. Alom vindt men deze bekende uitspraak van hem geciteerd: "One race cannot systematically enslave members of another on a large scale for over 300 years without acquiring in the process a conscious or an unconscious feeling of racial superiority"³⁸).

In het voorwoord tot Boxer's *Portugese Seaborne Empire* herinnert J.H. Plumb ons er niet ten onrechte aan dat de poging om een multiraciale samenleving op te bouwen, waarin alle mensen gelijke rechten hebben, nog steeds iets is dat in de geschiedenis van de mensheid nog nooit is gerealiseerd: een gedachte, nuttig voor het onmisbare historische perspectief.

Het zijn niet alleen de Portugezen geweest die er de pretentie op na gehouden hebben (en er officieel nog steeds op na houden) van onbevooroordeeld te staan tegenover niet-Europeanen en te bouwen aan een "pluricontinentale, multiraciale gemeenschap". In de Franse literatuur vindt men menig staaltje van een vergelijkbare conceptie³⁹). "L'universalisme français" is een met grote frekwentie terugkerende topos in de Franse literatuur over het Franse kolonialisme. "Notre particularité, c'est notre universalité", aldus de filosoof Etienne Gilson.

Uit het hierbovenstaande blijkt wel dat — met terzijdelating van Duitsland dat pas laat koloniën verwierf — de WASP de grootste last te dragen heeft gekregen in de literatuur over de ontwikkeling van het Europees racisme. Hij is — alweer de Duitser buiten beschouwing gelaten — de racistische koloniaal bij uitstek geworden, meer dan de Spanjaard, Portugees of Fransman. Gezien deze tendens in de literatuur is het zo verheugend dat wij nu met *White over Black* (1968) van de Amerikaanse historicus W.D. Jordan een studie in handen hebben gekregen waarin de geschiedenis van de gedragspatronen van vooral de Engelse kolonisten tegenover de naar Amerika gehaalde neger beschreven en — vooral door vergelijking — geanalyseerd wordt. Het is attitudegeschiedenis in de beste zin van het woord geworden, waarin het oude dilemma van of in idealistische of in materialistische geschiedschrijving te vervallen, op voor mij althans overtuigende wijze is overwonnen.

Jordan begint zijn werk met een beschrijving van de Ausgangssituatie: welke eerste indrukken hadden Engelsen van zwarte Afrikanen? "In England perhaps more than in southern Europe, the concept of blackness was loaded with intense meaning" (p. 7), ofschoon vóór de 15e eeuw de kwestie van de huidskleur van negers (in die tijd een nog niet gebruikt begrip, pas later van de Iberiërs overgenomen) amper de aandacht getrokken heeft.

Later zou vooral onder de Puriteinen de vraag of die huidskleur al of niet permanent was, haar beantwoording vinden in het bekende woord uit Jeremia 13, 23: "Kan een Ethiopiër zijn huid veranderen of een panter zijn vlekken?" Steeds weer laat Jordan zien hoe oudtestamentische genealogische argumenten veel grotere betekenis gehad hebben voor de Protestantse Engelsen ter rechtvaardiging van b.v. de slavernij dan voor de Spanjaarden of Portugezen. Het sinds de 17e eeuw meest terugkerende fragment is uiteraard dat uit Genesis 9 en 10 over de vervloeking van Cham's zoon Kanaän door Noach. Kanaän — en niet Cham zoals zo vaak verkeerd aangehaald is — zij "een knecht der knechten voor zijn broeders"

Men kan allerlei verklaringen geven voor dit originalisme dat zo duidelijk blijkt bij vele Engelse Protestanten, vooral de Puriteinen: "prejudice of origin" tegenover "prejudice of mark" der Latijns-amerikaanse samenlevingen. Zoals reeds eerder vermeld, was en is er een duidelijk verschil te bespeuren tussen enerzijds het angelsaksische en anderzijds het door Spanjaarden en Portugezen bepaalde raciale patroon, waar uiterlijke kenmerken veel meer bepalen tot welke raciale groep men behoort. In de Engelse koloniën in Noord-Amerika waren niet alleen de uiterlijke kenmerken, maar ook de — al dan niet vermeende — kennis over afstamming belangrijk. Binnen dit kader moet ook de plaats die de "blanke neger" innam, verklaard worden. "Passing" was in de angelsaksische samenleving veel moeilijker⁴⁰).

Geboren genealogen als zij waren, werden zij geobsedeerd door vragen van genese, oorsprong, herkomst en afstamming, zaad, bloed, die bepalend geacht werden voor al het daaruit voortkomende leven. "All Protestant history was the history of some people differentiating themselves from others" (p. 205), aldus Jordan. Bij die differentiatie speelde o.m. afstamming een belangrijke rol⁴¹).

Nogmaals, Jordan verzelfstandigt dit type biblicistische argumenten niet. Hij gaat er van uit dat het allerm minst toevallig is dat er zulke grote verschillen in argumentatie bestaan. De spanning die ontstaan is tussen enerzijds de idee van de eenheid der schepping (geen pre-adamitische mens) en anderzijds de hiërarchische ordening der rassen, zoals die in de figuur van Kanaän gestalte kreeg, is bepalend geweest voor het geloofsklimaat in grote delen van het slavenhoudende Zuiden van de V.S.

Men denke slechts aan het langdurige felle verzet tegen Darwin's conceptie van de evolutie der mensheid en de "origin of the species"⁴²).

Na dit hoofdstuk "First Impressions" beschrijft Jordan hoe Engelsen ertoe gekomen zijn negers als slaven te importeren. Hij doet dit onder de wat wonderlijke titel "Unthinking Decision". In dit verband dient Davis' stelling — geen rechtvaardiging — vermeld te worden, dat er geen andere oplossing denkbaar was voor het immense arbeidsprobleem in de Nieuwe Wereld dan slavernij^{42a}). Ging men dus tot kolonisatie van dit gebied over, dan was slavernij in die tijd een bijna vanzelfsprekend gevolg, zeker met de duidelijke voorbeelden van Spanjaarden en Portugezen zo nabij voorhanden. Dezen waren immers ook de Middeleeuwen door slavenhouders gebleven en hadden slavernij het eerst naar Amerika overgebracht. Jordan gaat uitvoerig in op de zich steeds duidelijker ontwikkelende verschillen in status van de blanke "indentured servants" en de afrikaanse slaven. "Why was it that the Puritans rather mindlessly (which was not their way) accepted slavery for Negroes and Indians but not for white men?" (p. 66). Waardoor werden die verschillen in de loop van de 17e eeuw steeds groter? Jordan mengt zich hiermede in de discussie over de vraag of slavernij het vooroordeel t.o.v. de negers veroorzaakt heeft of dat het andersom gegaan is: een nogal onvruchtbare discussie, o.m. gevoerd door Oscar Handlin en Carl N. Degler, die Jordan nu voorstelt op goed "historische" wijze op te lossen. "Slavery and 'prejudice' may have been equally cause and effect, continuously reacting upon each other, dynamically joining hands to hustle the Negro down the road to complete degradation" (p. 80). Jordan wijst hiermee ook terecht de materialistische eenrichtings-verklaring van het racisme af, zoals men die o.m. kan vinden in het werk van de Amerikaanse antropoloog Eric R. Wolf⁴³). Terloops laat Jordan nog even zien dat, welk negatief beeld Engelsen ook van de papistische leren gehad mogen hebben⁴⁴), zij hen nooit tot slaaf gemaakt hebben. Uiteraard komt ook de vraag aan de orde, hoe het verklaard kan worden dat Indiaanse slaven veel minder talrijk waren dan negerslaven: een vraag die verwijst naar de theorieën over de Indiaan die als slaaf onbruikbaar zou zijn.

Voor Jordan staat vast dat "it was racial, not religious, slavery which developed in (English) America" (p. 93): "racial slavery in a free society". Wanneer wij spreken over raciale slavernij, moeten wij niet de fout maken te denken dat hier een expliciete racistische leer aan ten grondslag lag. Vóór het einde van de 18e eeuw bestond die niet; deze ontstaat pas, als er vanwege sociale veranderingen een behoefte gevoeld wordt aan een meer systematische rechtvaardigingsleer.

"In a stratified society with strong aristocratic attitudes, there is no need to define the Negro as hopelessly inferior, because the greater portion of society is inferior in varying degrees. However, the idea that all men are equal creates a terrible tendency to draw the line, and then logic compels the conclusion that Negroes are not really men", aldus Stanley Elkins, die bekend is geworden door zijn controversiële studie *Slavery* (1959)⁴⁵). Ook Pierre L. van den Berghe komt tot de conclusie dat "the egalitarian and libertarian ideas of the Enlightenment spread by the American and French Revolutions paradoxically contributed to (racism's) development"⁴⁶).

Naast deze factoren heeft ongetwijfeld het toegenomen aantal vrijgeworden slaven in dit

verband grote betekenis gehad. "As for the free Negro's position in the community, the association of slavery with race had transformed a free black man into a walking contradiction in terms, a social anomaly, a third party in a system built for two" (p. 134)⁴⁷). Is in het algemeen niet de behoefte aan rigide ideologieën ontstaan in de tijd dat steeds grotere groepen geconfronteerd werden met en zich bewust werden van de tegenstellingen en contradicties in de samenleving waar zij deel van uitmaakten? De rationalisering van de raciale superioriteit heeft zich o.m. ontwikkeld vanwege de (geringe) ruimte binnen het kastesysteem voor vrijgelaten negers.

Zoals gezegd, Jordan verzelfstandigt ideologische gegevens geenszins; hij verbindt ze met demografische, economische en sociale. Een van de beste hoofdstukken naar mijn mening is dat deel dat handelt over de interracial seksualiteit, die in zo belangrijke mate bepaald werd door de raciale en geslachts-ratio's. Terwijl b.v. op de verschillende Caraïbische eilanden die onder Engels bestuur stonden negers een overweldigende meerderheid vormden, waren blanken op het continent — South Carolina was een uitzondering — het sterkst in aantal. Zij vestigden er zich met hun gezinnen en de uit Engeland overgebrachte cultuur kreeg dan ook op het continent een veel vaster voet dan op de eilanden. Jordan laat echter zien dat het juist op het gebied van de seksualiteit was dat de slavernij de sterkste gevoelens van onzekerheid en bedreigdheid opriep, zowel bij de blanke man als bij zijn vrouw. De natuurlijke seksuele agressiviteit, of althans de grote wellust die men om verschillende redenen aan de Afrikaan toeschreef, gecombineerd met de totale beschikbaarheid van de slaaf, oefenden een permanente druk uit op het huwelijk van elk slavenhoudend gezin, om nog maar te zwijgen over de verwoestende effecten voor de slavin en vooral de slaaf en relaties tussen beiden⁴⁸). Hieruit is een patroon van interracial seksuele relaties gegroeid dat nog steeds zijn beklemmende invloed doet gelden, ook al is de slavernij dan meer dan een eeuw geleden afgeschaft⁴⁹).

Met welk een waardigheid staat temidden van deze zee van menselijke ellende dat eerste geschreven protest — uit 1668 — tegen de slavernij dat ons overgeleverd is van de Germantown Quakers van Duitse, Nederlandse en Zwitserse afkomst⁵⁰). In dit verband zou men Jordan's studie moeten kritiseren vanwege een idealistische rudiment dat keer op keer naar voren komt. Steeds weer (o.m. p. 194, 201, 202, 213, 231, 279, 425 en elders) verwijst de auteur naar de "equalitarian Christian tradition" en hij neemt deze traditie dermate au sérieux, dat men wel tot de indruk moet komen dat slavernij door de eeuwen heen een ernstig probleem voor Christenen geweest is⁵¹). Dat is het heel beslist niet steeds geweest; Jordan wijst daar zelf ook op, net als Davis dat nog uitvoeriger gedaan heeft. Dan zou men echter ook verwachten dat hij niet zo ongeclausuleerd zou spreken van "the strong streak of equalitarianism which had always run through Christian thought" (p. 194) of "the staying power of traditional Christian equalitarianism" (p. 279) etc.

Gelijk velen voor hem hangt Jordan de gedachte aan dat, naarmate de theologische of metafysische idee van de eenheid der mensheid in haar adamitische afstamming door het voortschrijdend proces van secularisatie minder dwingend werd, men steeds duidelijker verschillende 'soorten' mensen leert onderscheiden en in hiërarchie plaatst⁵²). Hiermee hangt samen de opkomst van de anthropologie die zich vooral in haar beginfase bezighield met de classificatie van de verschillen die tussen diverse mensenrassen ontdekt werden⁵³). De raciologie heeft tot in onze eeuw een belangrijke plaats ingenomen in de ontwikkeling van de anthropologie. "Gradually, as men became more interested in themselves as natural creatures, the purely physical differences among men acquired heightened significance and greater relative importance. Viewed in the broader terms, this growing

interest in the physical distinctions among human beings was one aspect of the secularization of Western society", aldus Jordan (p. 217) hiermede wijzende op de relatie tussen secularisatie en de opkomst van het moderne racisme. Gezien vanuit dit geseculariseerd gezichtspunt waren voor menig onderzoeker de verschillen tussen Afrikaan en aap niet essentieel⁵⁴). In de periode die wij nog steeds met de term Verlichting plegen aan te duiden, hebben deze nieuwe anthropologische inzichten een wijde verbreiding gevonden. Ras is volgens Gunnar Myrdal een onecht kind van de Verlichting. Men kan stukken te over citeren van Hume, Montesquieu, Voltaire of andere "philosophes", waarin dezen verklaren niet te geloven dat negers ooit tot enig belangrijke kultuurbijdrage in staat zullen zijn⁵⁵). Van het op andere punten in de Verlichting zeker aanwezige humanitarisme heeft het beeld van de Afrikaanse neger uiterst weinig geprofiteerd⁵⁶). "The Enlightenment disseminated ideas that could serve the defender of slavery as well as the abolitionist", aldus Davis⁵⁷). Dat wil niet zeggen dat alle verlichters geloofden in de natuurlijke inferioriteit van de neger. Jordan besteedt terecht b.v. alle aandacht aan de ideeën van de Amerikaanse verlichter dr. Benjamin Rush en diens afkeer van slavernij, tot welk instituut hij vele z.g. natuurlijke ondeugden van negers herleidde. Hiertegenover stelde een niet minder verlicht man als Jefferson, wiens afkeer als slavenhouder van slavernij misschien niet geringer was dan die van Rush, dat niet de omgeving, maar de natuur van de neger daarvan de oorzaak was.

Jordan's werk loopt tot 1812. Wij hebben van dit voortreffelijke werk slechts enige punten aangeduid. Het is te hopen dat de auteur ondanks alle rumoer op zijn campus kans ziet het vervolg op zijn boek even gedegen voor te bereiden. Met grote verwachtingen zie ik er naar uit.

De neger, "Darwin's missing link", geboren voor slavernij⁵⁸), dociel en niet opstandig van nature — duidelijk in tegenstelling tot de vrijheidslievende Indiaan —, Afrika, het donkere continent, symbool bij uitstek, meer dan enig ander werelddeel, van barbarij, de neger, geplaatst aan de onderkant van menige ethnologische hiërarchie (met als alleruiterste de Hottentot), slechts zelden voorwerp van de "noble savage" cultus, die b.v. wel in de Indiaan zijn natuurlijke deugden deed bewonderen⁵⁹): men zou deze lijst van 'passiva' nog sterk kunnen uitbreiden, waartegenover de 'activa' uiterst gering waren, als men op de sinds jaar en dag bestaande stereotypes afgaat. Pas laat ontdekten Europese kunstenaars Afrikaanse kunst⁶⁰). "The only one of the primary races which has not made a creative contribution to any one of our 21 civilizations is the Black Race", aldus Toynbee in deel I van zijn *Study of History* (p. 233). Van Hegel, die o.m. in zijn *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaft* (1817) duidelijk uitgaat van de superioriteit van de kaukasische ras, zijn soortgelijke negatieve uitspraken over Afrika aan te halen. Slaven vormden tot ongeveer 1800 het leeuwedeel van de handelswaar die verhandeld werd tussen West-Afrika en Europa. Wanneer in het begin van de 19e eeuw de slavenhandel in verschillende landen verboden wordt, ontwikkelen zich tegelijkertijd vooral in Engeland, steeds meer het superioriteitsbesef en de culturele arrogantie, nu door o.m. de industriële revolutie de Westeuropese voorsprong in de voortgaande mechanisering steeds duidelijker vormen aanneemt. Engeland was niet alleen technologisch voor, het was bovendien "the Christian country" bij uitstek en had alle daarbij behorende roepingen te vervullen. In het algemeen heeft het Christendom vaak voedsel gegeven aan superioriteitsgevoelens van Europeanen bij hun grote avonturen van expansie over alle werelddelen.

Steeds negatiever werden in de loop van de 19e eeuw de antwoorden die gegeven werden op de vraag, of de raciale kenmerken van de Afrikaan verdwijnen zouden bij verbetering van zijn levenswijze. Omstreeks 1830 geloofden nog maar weinige Europese onderzoekers

dat de Afrikaan onverbiddelijk veroordeeld was tot een permanente staat van barbarij, maar in de loop van de 19e eeuw groeide hun aantal. Het humanitarisme t.o.v. niet-Europeanen nam bij het voortschrijden van de eeuw duidelijk af. Met steeds grotere stelligheid begon men de Westerse beschaving te zien als de enig ware, "the only one epitomizing mankind's path of progress". Niet-westerse culturen waren op hun best slechts controlegroepen, waarmee Europeanen hun eigen vooruitgang konden meten en waaraan zij hun heilbrengende missie konden volbrengen. Uit die missie is een literatuur voortgekomen die door de stelselmatige inadekwate voorstelling van de Afrikaanse cultuur, onbewust bijgedragen heeft tot de groei van de raciale en culturele arrogantie der Europeanen⁶¹).

Tot het midden van de 19e eeuw was het grootste deel van Afrika voor Europeanen ondoordringbaar. Zij die toch tot het hart van dit werelddeel probeerden door te dringen, keerden meestal niet terug van wat als "the white man's grave" te boek stond. Aan de Afrikaan werd een raciale immuniteit toegeschreven voor alle ziekten en kwalen — vooral de malaria — die zovele Europeanen naar een onbekend graf gesleept hadden. Dat het negers, uit Amerika naar Afrika (Liberia) teruggekeerd, vaak ook slecht verging, tastte de theorie niet aan dat alleen zwarte mensen op grond van hun ras de hitte van tropisch Afrika konden verdragen. Pas door de komst van de kinine is het beeld van het ondoordringbare Afrika enigermate gewijzigd⁶²). Door de medische hervormingen, de ontwikkeling van de tropische geneeskunde in het bijzonder is het sterftecijfer van Europeanen in West-Afrika misschien wel gehalveerd. De "scramble for Africa" is uiteraard niet door de kinine veroorzaakt, maar wel beter mogelijk gemaakt. Het was een van de triomfen van het Europese empirisme waardoor Europeanen verder in Afrika konden penetreren. Het was een van de vele tekenen van de Europese superioriteit, die volgens velen, vooral ook historici, verklaard moest worden uit "ras".

Disraeli's uitspraak "All is race: there is no other 'truth'. Race is the key to history" vond brede aanhang⁶³); het aantal Europese schrijvers dat zich keerde tegen deze raciale verklaringen van de geschiedenis, was zeer gering⁶⁴). Zij identificeerden — ondanks alle 'wetenschappelijke' vondsten vooral op linguïstisch gebied — ras en cultuur niet, voor hen was ras geen verklaring voor culturele, religieuze of politieke verschillen.

De ontwikkeling van deze rastheorieën levert een overtuigend bewijs voor de stelling dat sociale theorieën een grote mate van immuniteit bezitten t.o.v. het empirisch materiaal dat hen zou kunnen ondergraven. Op basis van de theorie immers worden de vragen aan het materiaal gesteld; dat deel van het materiaal dat geen antwoord geeft op deze vragen, wordt (voorlopig) als minder 'relevant' buiten beschouwing gelaten. Bovendien moest er heel wat gebeuren, voor een theorie wankelde die zo duidelijk ontleend was aan en haar bevestiging vond in de toen bestaande toestand⁶⁵). Die toestand werd gezien als het produkt van een natuurlijke (d.w.z. door ras bepaalde) historische ontwikkeling. Ras werd zoals gezegd, beschouwd als een "force profonde", het onzichtbaar stabiele substraat van de geschiedenis, een scheppingsordonnantie in geseculariseerde zin, een notie van continuïteit bij alle historische diskontinuïteit, van eenheid bij alle verscheidenheid (Topinard). In de populariteit van raciale verklaringen in de 19e eeuw komt o.m. tot uiting de dominerende invloed van de steeds meer in aanzien stijgende natuurwetenschappen. De geesteswetenschappen hebben zich slechts moeizaam van deze invloed kunnen ontdoen. Zoals in het begin van dit stuk reeds vermeld, heeft de socioloog Max Weber fel gestreden voor de autonomie van het sociale dat hij slechts door het sociale wenste te verklaren en niet door categorieën die aan het sociale vreemd zijn, als b.v. ras⁶⁶). Bovendien was ras zo'n vaag, mythisch begrip dat het voor alles als verklaring

diende. Weber's theorieën wezen veel meer naar de kant van "nurture" dan naar die van "nature". Zij betekenden aan het begin van onze eeuw een verschuiving op het nature — nurture continuum die nog geenszins brede aanhang vond, ook al stond Weber met zijn opvattingen niet geheel alleen⁶⁷). Juist in het laatste kwart van de 19e eeuw genoten allerlei nature-theorieën een ongekeerde populariteit en werden in ge vulgariseerde vorm wijd verbreid door allerlei geschriften, vooral de goedkope pers.

Het sociaaldarwinisme vertegenwoordigde zo'n leer waarin sociale en biologische factoren, natuur en geschiedenis verenigd werden. Aan de geschiedenis bleek bij alle verandering en wisselvalligheid een stabiel fundament, een natuurlijke ordening ten grondslag te liggen: een gedachte waaraan men zekerheid kon ontleen⁶⁸).

Voor al door en na de Tweede Wereldoorlog nam de grote populariteit van deze theorieën werkelijk drastisch af. Vanwege de grote sociale veranderingen, vooral de dekolonisatie en de toegenomen mobiliteit, is de slinger heel duidelijk naar de "nurture"-theorieën doorgeslagen. Externe beïnvloedbaarheid, opvoeding, ontwikkeling in het algemeen kwamen centraal te staan; raciale verschillen of althans datgene wat daar voor doorgedaan was, werden in sociaalwetenschappelijk opzicht niet als wezenlijk beschouwd⁶⁹). Theorieën over "actieve" en "passieve" rassen hebben in korte tijd het wetenschappelijk aanzien dat zij genoten, verloren. In de naoorlogse periode waarin zovele wereldhistorische veranderingen zich voltrokken, scoorden die theorieën over sociaal gedrag laag, die de nadruk legden op onveranderlijkheid, op genetisch vastliggende patronen e.d.⁷⁰).

Noties als die van gelijkwaardigheid van alle raciale groepen, nog onaanvaardbaar voor de Volkenbond, liggen nu ten grondslag aan het werk van de Verenigde Naties⁷¹). Begrippen als "de eenheid van de mensheid" en "humaniteit" beginnen een hernieuwde, meer concrete zin te krijgen, in tegenstelling tot de filosofische betekenis die b.v. in de 18e eeuw eraan toegekend werd.

De voortgaande communicatieve eenwording en de toenemende wederzijdse afhankelijkheid — met alle strijd daaraan verbonden — kunnen voor een belangrijk deel verklaard worden als gevolgen van het Europees kolonialisme dat — veelal zijns ondanks — deze beweging veroorzaakt heeft⁷²).

Tot besluit wil ik hier nog een paar opmerkingen maken over de term racisme: een term die tegenwoordig intensief gebruikt wordt, meestal in verbinding met Westers kolonialisme of imperialisme, discriminatie en uitbuiting. Al deze termen vervullen in het kritische spraakgebruik van vandaag een passe-partout-functie en missen een duidelijke omlijning. Dit gebrek aan scherpte wordt vaak verontschuldigd door te wijzen op de aard van de betreffende sociale werkelijkheid die allerm minst onduidelijk is. Het zou illegitiem zijn, aldus hetzelfde excuus, aanmerkingen te maken op een onduidelijke terminologie, terwijl het karakter van de door deze termen aangeduide aspecten van de sociale werkelijkheid zo evident is⁷³).

Vragen die rijzen bij het gebruik van de term racisme zijn o.m. de volgende: wat is de verhouding tussen het veel algemener begrip ethnocentrisme enerzijds en racisme anderzijds? Is racisme in de externe vorm waarin het zich aan het einde van de 19e eeuw in Europa en Noord-Amerika ontwikkelde, een uitsluitend Westers verschijnsel⁷⁴)? Hoe en waardoor heeft het zich in de genoemde gebieden tot juist deze vorm ontwikkeld? Hoe is de geschiedenis van het antisemitisme in Europa te plaatsen binnen het bredere kader van de ontwikkeling van het Westers racisme in het algemeen? Vele andere vragen kunnen gesteld worden, maar elke poging tot beantwoording ervan zal voorafgegaan moeten worden door een bruikbare afbakening van het begrip racisme. Met het oog daarop wil ik tot slot enkele pogingen om tot een "definitie" te komen bespreken, en

daarbij wil ik met nadruk pleiten vóór een historische en tegen een "tijdloze", anthropologische begripsaanduiding. Mijn voorkeur gaat dus uit naar een omschrijving waarin de historische ontwikkelingen waardoor racistische attitudes en ideeën/theorieën ontstonden of versterkt werden, tot hun recht komen.

De reeds vaker genoemde Van den Berghe zegt onder racisme te verstaan "any set of beliefs that organic, genetically transmitted differences (whether real or imaged) between human groups are intrinsically associated with the presence or the absence of certain socially relevant abilities or characteristics, hence that such differences are a legitimate basis of invidious distinction between groups socially defined as races"⁷⁵).

Deze 'definitie' heeft het bezwaar dat het ons van oudsher bekende algemene wij-zij-complex of ethnocentrisme⁷⁶) van de ene stam of natie tegenover de andere er nog binnen valt. Daarom is deze 'definitie' niet in staat het onderscheid duidelijk te maken tussen dit ethnocentrisme enerzijds en anderzijds het virulente racisme, geschraagd door mythisch-wetenschappelijke theorieën en ideeën, gekenmerkt door een hoger abstractieniveau, dat tot massa-ideologie werd en waarvan de theorieën in ge vulgariseerde vorm via de pas aan het eind van de 19e eeuw opgekomen massapers aanhang vonden onder alle sociale groeperingen. Het lijkt mij zinvol pas van racisme te spreken in de tijd dat de gedachte van natuurlijke ongelijkheid meer en meer haar vanzelfsprekendheid begon te verliezen.

Van den Berghe's 'definitie' is dus te ruim. Er kan meer onder deze noemer gevat worden dan wat wij doorgaans onder racisme verstaan. De auteur blijkt elders zich hiervan bewust te zijn, wanneer hij schrijft: ".... The analogy between sexual and racial discrimination and prejudice has not been stressed as much as it deserves. If one defines racism as the theory that there is a causal link between physical traits on the one hand, and social behavior, character traits, and intelligence on the other hand, it becomes evident that antifeminism very frequently assumes a quasi-racist guise. Certainly in Western societies there is a widespread belief that temperamental differences between men and women are rooted in sexual physiology rather than in the socialization process"⁷⁷). Als formele definitie mogen Van den Berghe's aanduidingen aanvaardbaar zijn, als historische termen zijn zij dat niet. Hetzelfde geldt voor Banton's poging die tot het volgende resultaat leidde: "I define racism as the doctrine that a man's behaviour is determined by stable inherited characters, deriving from separate racial stocks which have distinctive attributes, and which are usually considered to stand to one another in relations of superiority and inferiority"⁸).

Dit is alweer naar mijn mening een definitie die te weinig distinctieve kwaliteit heeft en als zodanig het specifieke van het moderne Westerse racisme waarover wij spraken, niet aangeeft. Men zou nog een poging kunnen wagen met behulp van het voor Max Weber zo cruciale begrip "monopolisering". Racisme zou dan zijn de monopolisering – of poging daartoe – door een groep (groepen) van culturele ideële, sociale kwaliteiten (potenties), maar ook van materiële goederen, rechten, plichten, op basis van afkomst (genetisch-biologisch gezien). Deze kwaliteiten worden aan "vreemde groepen" q.q. ontzegd, hetzij voor verleden en heden, hetzij voor immer⁷⁹).

Belangrijker echter dan deze definities is de theorie over het historisch proces waarbinnen de voorwaarden voor dit modern racisme ontwikkeld zijn. Zonder zo'n theorie is het niet mogelijk onderscheid te maken tussen het hanteren van raciale argumenten in b.v. de Engelse Burgeroorlog of het 18e eeuwse Frankrijk in de pennestrijd over de al dan niet Frankische afstamming van de adel⁸⁰), en het racisme als rechtvaardigingsideologie van o.m. het moderne imperialisme. Wanneer men onvoldoende let op de verschillen in

ontwikkelingsfasen, verlaagt men de term racisme tot homonym.

In de theorie waarover wij spraken zal plaats ingeruimd moeten worden voor het proces van secularisatie (het op de achtergrond raken van bijbelse begrippen over de eenheid van de mensheid en van de tijd. In overeenstemming met de tijdrekening van de vooruitgang werden Europeanen geacht andere rassen duizenden jaren vooruit te zijn, de voortgaande autonomisering van het fysieke, biologische – wij spraken er reeds over); de opkomst en vulgarisering van darwinistische theorieën, waaraan ook geldigheid voor het maatschappelijke werd toegekend; de ontwikkeling van het nationalisme; de voortgaande urbanisering waardoor steeds meer mensen uit de oude vertrouwde leefgemeenschappen vertrokken, en o.m. in het nationalisme een nieuwe collectieve identiteit vonden^{8 1}); de door en na de Franse Revolutie opgekomen politieke massabewegingen die bijeengehouden werden door weinig gedifferentieerde ideologieën die bestaande tegenstellingen in de aanhang moesten overbruggen; de steeds duidelijker ervaren voorsprong die Europa in materieel opzicht na de Industriële Revolutie opgebouwd had, waardoor haar superioriteit, niet alleen op materieel gebied, geacht werd bewezen te zijn. Werkelijke vooruitgang was gebleken een Europese zaak te zijn. Anderzijds verhinderde de ideologie van de "natuurlijke superioriteit van de Europeaan" niet, dat de nationalistische rivaliteit tussen de Europeanen onderling ook meer en meer toenam in hevigheid. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de groeiende tegenstelling tussen Engeland en Duitsland omstreeks 1900.

Merkwaardigerwijs vond in beide landen de ideologie van de Teutoonse superioriteit wijde aanhang, maar tegelijk met de onderlinge rivaliteit groeiden beiderzijds de afkeer en minachting voor alles was niet Teutoons was.

De periode waarin enerzijds zo sterk de nadruk kwam te liggen op verandering, ontwikkeling en vooruitgang is paradoxalerwijs tegelijk de tijd waarin theorieën over stabiele, permanente raciale patronen groot aanzien genoten: historisering enerzijds, denken in statische categorieën van stilstand, zich gelijk blijven anderzijds. Men sprak van "aktieve, progressieve" volken die zich stelden tegenover "passieve, stationaire" volken. Ontwikkeling werd, alle evolutionisme ten spijt, slechts zelden als universele categorie beschouwd. Immers juist door de grote materiële veranderingen werd de kloof met de "primitieve" samenlevingen steeds minder overbrugbaar en steeds meer als een "natuurfeit" beschouwd. Beschaving riep a.h.w. om verklaringen op basis van ras. Bovendien bleek de ideologie van de raciale saamhorigheid, verbonden met het nationalisme, een zeer bruikbaar middel om sociale tegenstellingen binnen een staat af te zwakken of te versluieren. Door het gebruik voor dit doel en vooral door de verspreiding door de goedkope massapers heeft het racisme een verscherping ondergaan waardoor de aard ervan radicaal veranderde.

NOTEN

1. Voor de etymologie van het woord ras: L. Spitzer, *Ratio-race*. In: *Am. Journal of Philology*, 62 (1941), p. 129 e.v.
2. J.S. Mill zei n.a.v. raciale verklaringen van de Ierse achterlijkheid de volgende klassiek geworden zin: "Of all vulgar modes of escaping from the consideration of the effect of social and moral influences on the human mind, the most vulgar is that of attributing the diversities of conduct and character to inherent natural differences" (*Principles of political economy*, N.Y. 1899 (1848¹), vol. I, p. 311 e.v.
3. Het probleem van de grote stroom Poolse landarbeiders in het gebied ten oosten van de Elbe bezag Weber in de eerste plaats vanuit een Duits nationalistisch standpunt. Vgl. ook W.J. Mommsen, *Die V.S. von Amerika im politischen Denken Max Webers*. In *H.Z.* 213 (1970), p.380.
4. Vgl. Weber's kritiek op A. Ploetz, *Die Begriffe Rasse und Gesellschaft*, in: *Ges. Aufsätze zur*

- Soziologie und Sozialpolitik*, Tübingen 1924, p. 456 e.v. *Wirtschaft und Gesellschaft*, Keulen 1964, deel I, p. 303 e.v. Zie ook Weber's *Ges. Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968, p. 167 e.v. "Es steht zu hoffen, dass der Zustand in welchem die kausale Zurückführung von Kulturvorgängen auf die "Rasse" lediglich unser *Nichtwissen* dokumentiert — ähnlich wie etwa die Bezugnahme auf das "Milieu" oder, auf die "Zeitumstände" — allmählich durch methodisch geschulte Arbeit überwunden wird". Ook *Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen 1920, p. 15 e.v.
5. M. Banton, *Race relations*, London 1969, p. 62. Ras komt niet voor in de index van R. Nisbet's *The sociological tradition* (1967).
 6. D.H. Miller, *The drafting of the covenant*, N.Y. 1928, vol. I, p. 461 e.v.; H. Nicolson, *Peacemaking 1919*, Londen 1933, p. 145; R.S. Baker, *W. Wilson and world settlement*, N.Y. 1923, vol. 2, p. 234 e.v.
 7. J. Rex, The Concept of race in sociological theory. In: S. Zubaida (ed.), *Race and racialism*, Londen 1970, p. 39: "We shall speak of a race-relations structure or problem, in so far as the inequalities and differentiation inherent in a social structure are related to physical and cultural criteria of an ascriptive kind and are rationalized in terms of deterministic belief systems, of which the most usual in recent years has made reference to biological science". Vgl. ook p. 58.
 8. *The world*, p. 238 (paperback-uitgave 1971). Vgl. ook P.L. van den Berghe, *Race and racism. A comparative perspective*, N.Y. 1967, p. 6.
 9. *The world*, p. 103.
 10. Geciteerd in *The world*, p. 106.
 11. V.G. Kiernan, *The lords of human kind. European attitudes towards the outside world in the imperial age*, Londen 1969, p. 58.
 12. H. Hoetink, "Colonial psychology" and race. In: *Journal of economic history*, 21 (1961), p. 635.
 13. Hoetink voert de begrippen "somatic norm-image" en "somatic distance" in. "Somatic norm-image": this is the total of somatic characteristics that is considered by a group as its esthetic norm and ideal.
"Somatic distance": the distance subjectively experienced between one's own somatic norm-image and a different somatic type (p. 638). Vgl. ook Hoetink's *The two variants in Caribbean race relations*, N.Y. 1967.
 14. A. Toynbee, *A study of history*, Londen 1948, p. 224.
 15. M.T. Hodgen, *Early anthropology in the 16th and 17th centuries*, Philadelphia 1964, p. 409.
 16. O.J. Campbell en E.G. Quinn (eds.), *A Shakespeare encyclopedia*, London 1966, p. 94.
 17. J.E. Hankins, *Caliban the bestial man*. In P.M.L.A., 62 (1947); M.T. Hodgen, *Montaigne and Shakespeare again*. In: *Huntington Library Quarterly*, 16 (1952) en ook haar reeds genoemde — weinig bekende — boek, waarin zij uitvoerig ingaat op Montaigne's bijdrage. Vgl. ook M. Bataillon, *Montaigne et les conquérants de l'or*. In: *Studi francesi*, 1959, R. Lebègue, *Montaigne et le paradoxe des cannibales*. In: *Studi di letteratura, storia e filosofia in onore di B. Revel*, Florence 1965.
 18. De spanning die valt waar te nemen tussen Montaigne's erudiet humanisme enerzijds en zijn hang naar het natuurlijke anderzijds, is een topos die steeds terugkeert in de literatuur van "philosophes" die kritiek uiten op hun eigen wereld door een zekere verheerlijking van het verre en vreemde. Zij kunnen zich echter voor zich zelf moeilijk een bestaan buiten hun eigen, zo gekritiseerde wereld voorstellen.
 19. H.N. Fairchild, *The noble savage. A study in romantic naturalism*, N.Y. 1928, p. 127. Vgl. over de psychologie van deze mythe: G. Atkinson, *Les nouveaux horizons de la Renaissance française*, Parijs 1935, p. 65. G. Gusdorf spreekt over de noble sauvage als een getuige à charge die optreedt in een (beschavings)-proces dat niet het zijne is (*Ethnologie générale*, Parijs 1968, p. 1785).
 20. Hodgen, *Early anthropology*, p. 191.
 21. Hodgen, *o.c.*, p. 197.
 22. J.H. Rowe, *Ethnography and ethnology in the 16th century*. In: *The Kroeber anthropological papers*, no. 30 (1964).
 23. Hodgen, *o.c.*, p. 114. Voor een evenwichtige bepaling van de invloed van de "ontdekking van Amerika" — is er een europeo-centrischer term denkbaar? — zie G.V. Scammell, *The new worlds and Europe in the 16th century*. In: *The historical journal*, 12 (1969), p. 389 e.v.; J.H. Elliott, *The old world and the new, 1492-1650*, Londen 1970.

24. L. Hanke, *Aristotle and the American Indians. A study in race prejudice in the modern world*, Londen 1959, p. 86.
Sahagún, "the first European to study Indian culture and language in a serious professional spirit . . .". Merkwaardig dat Hodgen Sahagún niet noemt. Vgl. A. Gerbi, *La disputa del nuovo mondo*, Milaan 1955, p. 77 e.v. F. Esteve Barba, *Historiografia Indiana*, Madrid 1964, p. 181 e.v.
25. S. Arnoldsson, *La leyenda negra*, Göteborg 1960. J.H. Parry, *The Spanish seaborne empire*, Londen 1966. Vgl. voor de grote sterfte onder de Indianen de diverse studies van S.F. Cook en W. Borah.
26. M. Bataillon, *Etudes sur Bartolomé de las Casas*, Parijs 1965. L. Hanke, *Bartolomé de las Casas*. Den Haag 1951 en vele andere studies van Hanke. Opvallend is de parallelie tussen enige stereotypes die voor Las Casas gebruikt worden, en de termen die steeds weerkeren in de literatuur over de Amerikaanse abolitionisten: neurotici, onaangepasten, paranoïde egotisten e.d.
27. Hanke, *Aristotle*, p. 9.
28. Zie over de door het humanisme versterkte aandacht voor Aristoteles' argumenten betreffende de slavernij: B.D. Davis, *The problem of slavery in western culture*, Ithaca 1966, p. 97; Hanke, *Aristotle*, passim.
29. L. Hanke, *The Spanish struggle for justice in the conquest of America*, Boston 1965, p. 125.
30. Hanke, *o.c.*, p. 117. Kritiek op Hanke's opvattingen kan men o.m. vinden in enige artikelen van B. Keen in *Hispanic American Hist. Review* van 1969 en 1971. Hanke's weerwoord is daar eveneens te vinden. Zie ook: J. Friede and B. Keen (eds.), *Bartolomé de Las Casas in history. Toward an understanding of the man and his work*. DeKalb 1971. Keen wijst op de paradox in Hanke's geschriften. "The historian (Hanke) who more than any other has established the reliability of Las Casas as a source of historical information advances conclusions concerning (Spain's Indian) policy that are diametrically opposed to those of Las Casas (*Hisp. Am.Hist.Rev.*, mei 1971, p. 338).
31. Vgl. de meest recente schattingen in Ph. D. Curtin, *The Atlantic slave trade. A census*, Madison 1969, p. 87 e.v. Totaal van de aangekomen slaven wordt geschat op minder dan 10 miljoen, waarvan meer dan 3½ miljoen naar Brazilië, ruim 4 miljoen naar het Caraïbische gebied (Suriname en Ned. Antillen 500.000), Brits Noord-Amerika, later V.S. 400.000. Omstreeks 1860 was het aantal negers in de V.S. het tienvoud van de 400.000 ingevoerde slaven.
32. W.D. Jordan, *American chiaroscuro. The status and definition of mulattoes in the British Colonies*. In: William and Mary Quarterly, 19 (1962). Herdrukt in: L. Foner en E.D. Genovese (eds.), *Slavery in the new world. A reader in comparative history*, Englewood Cliffs 1969.
33. C.R. Boxer, *The Dutch in Brazil*, Londen 1957; E.J. McManus, *A history of negro slavery in New York*, Syracuse 1966.
34. Genovese, *The World*, p. 57 e.v.
35. Davis, *Problems of slavery*, p. 228 e.v. Bij alle lof die men voor Davis' werk moet hebben, blijf ik het vreemd vinden dat Calvijn's leer erin niet voorkomt. Vgl. R. Bastide, *Color, racism and Christianity*. In: B.N. Schwartz en R. Disch, (eds.), *White racism*, N.Y. 1970.
36. Davis wijst in verband met dit hoge sterftecijfer op een complex vraagstuk, nl. in hoeverre het voortbestaan van Afrikaanse cultuurpatronen in Brazilië samenhangt met het soepeler slavernijpatroon of juist met de grote sterfte die voortdurend aanvoer van nieuwe slaven noodzakelijk maakte. In de V.S. daarentegen waren omstreeks 1850 de meeste slaven al generaties lang van Afrika verwijders (p. 243). "The long-term growth rate of the Afro-American population (zie noot 31) in the U.S. stands out as unique among the African diaspora in all nations of the New World", aldus C. Vann Woodward in *American Counterpoint. Slavery and racism in the North-South dialogue*, Boston 1971, p. 84.
37. Woodward, *Counterpoint*, p. 76 e.v.
38. C.R. Boxer, *The Portuguese seaborne empire, 1415-1825*, Londen 1969, p. 263; C.R. Boxer, *Race relations in the Portuguese colonial empire, 1415-1825*, Londen 1963, p. 56.; M. Harris, *Patterns of race in the Americas*, N.Y. 1964. Wat verklaard moet worden voor het Portugeze kolonialisme is niet het ontbreken van rasvooroordel, maar "the absence of a descent rule, the ambiguity of racial identity. Vgl. hiertegenover G. Freyre, *The Portuguese and the tropics*, Lissabon 1961 en andere studies van deze auteur. Harold Isaacs merkte in dit verband het volgende op: "It is rather striking to note that the colonialists who have insisted most strongly on their paternalistic or racial flexibility as masters have tried the hardest or fought the longest and bloodiest wars to hold on their colonies: the Dutch, the French, and lastly now the Portuguese" (*Color in world affairs*. In: *Foreign affairs*, 42 (1969), p. 239). En verder: "On the

- racial side, there is little to support the claims of greater humanity that have been made for themselves by the French, Dutch and Portuguese colonialists as compared, say, to the British" (p. 240).
39. Zie b.v. R. Gonnard, *La légende du bon sauvage*, Parijs 1946, p. 10; H. Deschamps, *Méthodes et doctrines coloniales de la France*, Parijs 1953, p. 107. P. Leroy-Beaulieu, *De la colonisation chez les peuples modernes*, Parijs 1874, p. 154. O. Mannoni, *Psychologie de la colonisation*, Parijs 1950, p. 108. Vgl. ook R.F. Betts, *Assimilation and association in French colonial theory, 1890-1914*, N.Y. 1961, p. 174 e.v.
 40. M. Mörner, *Race mixture in the history of Latin America*, Boston 1967, p. 136; Ch. Wagley, On the concepts of social race in the Americas. In: D.B. Heath en R.N. Adams (eds.), *Contemporary cultures and societies of Latin American*, New York 1965, p. 537.
 41. W. Mühlmann, *Homo creator*, Wiesbaden 1962, p. 50. Mühlmann spreekt van "Gentilcharisma": het geloof dat charisma door het bloed overdraagbaar is, niet op enkelingen, maar op hele geslachten.
 42. W.B. Gatewood (ed.), *Controversy in the twenties. Fundamentalism, modernism and evolution*, Nashville 1969; Th. Gossett, *Race. History of an idea in America*, New York 1963, p. 65 over de monogenistische traditie in het Zuiden; J.C. Greene, *The American debate on the negro's place in nature, 1780-1815*. In: *Journal of the history of ideas*, 15 (1954), p. 396; L.R. Harlan: "the South turned its back on the only intellectually respectable defense of slavery it could have taken up". In 1968 pas heeft het Hooggerechtshof een wet van de staat Arkansas, die verbood de darwinistische leer in het onderwijs te bespreken, ongrondwettig verklaard. Zie ook de uitvoerige literatuur over de bekende Scopes' trial in 1925.
 - 42a. Vgl. hierover ook H.J. Nieboer, *Slavery as an industrial system*. Den Haag 1900 en zijn theorie over slavernij en "open resources".
 43. E.R. Wolf, *Sons of the shaking earth*, Chicago 1959, p. 236: "Only the rising economic importance of Negro slavery in America and the development of industrial wage labour in Europe produced the racist attempt to convert people into things by denying them a common humanity and by degrading them through various kinds of pseudo-science to the status of the burden-bearing animal".
Een belangrijke grondslag voor vele materialistische studies over slavernij en racisme in de America's, waarbij de vraag van de rentabiliteit van de slavenarbeid van meer belang geacht wordt voor het karakter van de slavernij dan de landaard van de slavenhouder, is te vinden in het bekende op p. 400 al even genoemde werk van Eric Williams.
Vgl. ook zijn studie *British historians and the West Indies* (1966), p. 212 e.v. Uitvoerige kritiek op *Capitalism and slavery* kan men vinden in menige studie van Genovese, in G.R. Mellor, *British imperial trusteeship, 1783-1850*, Londen 1951, en R.T. Anstey in *Econ. History Review*, 21 (1968) en *Eng. Hist. Rev.* 87 (1972). Ook R.M. Cooke, *The historian as underdog*. E. Williams and the british empire. In: *The historian*, 23 (1971), p. 596 e.v.
 44. L.P. Curtis, *Anglo-Saxons and Celts, A Study of anti-Irish prejudice in Victorian England*, Bridgeport 1968.
 45. J.A. Garraty, *Interpreting American history*, N.Y. 1970, p. 188, e.v. Men vergelijk deze uitspraak met opmerkingen van dezelfde strekking van Tocqueville in diens *De la démocratie en Amérique*.
 46. P.L. van den Berghe, *Race*, p. 17 e.v. Vgl. ook de opmerkingen die G. Frederickson in *The black image in the white mind* (N.Y. 1971, p. 2 e.v.) maakt over de overgang van traditioneel rassenvooroordeel naar racisme dat volgens hem te beschouwen is als "a rationalized ideology grounded in what were thought to be the scientific facts of nature".
 47. C.N. Degler, *Slavery in Brazil and the U.S.* In: *A.H.R.*, 75 (1970), p. 1027.
 48. Jordan, *American chiaroscuro*, p. 199. De Amerikaanse kolonist van het kontinent bleef het bestaan van de mulat 'ontkennen'. Als men zijn seksuele verlangens niet had kunnen onderdrukken, dan dienden in ieder geval de produkten van deze interracial seksuele relaties 'ontkend' te worden. De plaats van de mulat in de Noordamerikaanse samenleving verschilt duidelijk van die in de Caraïbische en Braziliaanse samenlevingen. Davis (p. 275) merkt in dit verband het volgende op: "It is an open question whether a society that sees every addition of white blood as a step toward purification is more, or less prejudiced than a society that sees any appreciable trace of Negro blood as a mark of degradation". Vgl. ook P.L. van den Berghe, *Race and ethnicity. Essays in comparative sociology*, N.Y. 1970, p. 77: "Slavery and what Gilberto Freyre called 'latifundiary monoculture' have been the major agencies of westernization and miscegenation in colonial history, not racial tolerance".
 49. "... Women became more or less unintentionally the foremost agents in the establishment of

- racial barriers" (L. Ruchames (ed.), *Racial thought in America*, 1969, p. 12). Men kan vele vergelijkbare uitspraken vinden, o.m. in Malcolm X' *Autobiografie*.
50. Ruchames, *Racial thought*, p. 38 e.v.
 51. Davis wijst er ook op dat van de grote filosofen van de 17e eeuw geen verzet is gehoord tegen de gangbare rechtvaardigingstheorieën van de slavernij. Hij spreekt anderzijds van een "latent egalitarianism" (p. 294).
 52. Zie over dit "diversificationisme": A. Lovejoy, *The great chain of being*, Cambridge 1936, p. 233 e.v. Een zeer helder exposé over deze ontwikkeling is te vinden bij Ph.D. Curtin, *The image of Africa*, Madison 1964, passim.
 53. S. Moravia, *La scienza dell'uomo nel settecento*, Bari 1970; J.C. Greene, *The death of Adam*, Ames 1959; G.W. Stocking, *Race, culture and evolution*, N.Y. 1968; M. Harris, *The rise of anthropological theory*, Londen 1969.
 54. Curtin, *Image*, p.62 e.v.
 55. Vgl. b.v. Montesquieu's ambivalente aanval op de slavernij in het 15e boek (ch. 5) van *De l'esprit des lois*. Zie R.P. Jameson, *Montesquieu et l'esclavage*, Parijs 1911. Davis (p. 454) wijst er ook op dat het argument van de inferioriteit van de neger door sommige verlichters (o.m. Voltaire) is gebruikt als wapen tegen het Christendom. Vgl. ook E.D. Seeber, *Anti-slavery opinion in France during the second half of the 18th century*, Baltimore 1937.
 56. Davis, *Problem*, p. 393.
 57. *O.c.*, p. 438; D.B. Davis, *New sidelights on early antislavery radicalism*. In: William and Mary Quarterly, 28 (1971), p. 584 e.v.
 58. "It was the endurance of the African, where other enslaved races sank under the white man's burdens, that made him so profitable; while his weakness in collective organization in his own land made him an easy prey" (Kiernan, *Lords*, p. 196).
 59. Vgl. U. Bitterli, *Die Entdeckung des schwarzen Afrikaners. Versuch einer Geistesgeschichte der europäisch-afrikanischen Beziehungen an der Guineaküste im 17. und 18. Jahrhundert*, Freiburg 1970. Daarin het hoofdstuk over "Der 'Edle Wilde' und die Afrikaner", een chapter dat wel over de noble savage, maar nauwelijks over de Afrikaan gaat. Men zou eraan kunnen twijfelen of dit hoofdstuk wel in dit boek thuishoort, omdat slechts zelden in de Afrikaan de noble savage gecultiveerd is. Het exotisme heeft zich veel meer gericht op de Indiaan of op de bewoners van de Stille Zuidzee dan op de bewoners van Afrika. (vgl. Davis, *o.c.*, p. 480.) Dit is niet mijn enige bezwaar tegen Bitterli's boek. De auteur is opvallend slordig.
 60. Kiernan, *Lords*, p. 204; M.H. Herskovits, *The human factor in changing Africa*, N.Y. 1962, p. 429 e.v.
 61. Curtin, *Image*, p. 328. In dit voortreffelijke werk analyseert de auteur hoe de ontwikkelingen in Engeland zich meer weerspiegelen in het Britse beeld van Afrika, dan dat het 'image' door de toenemende kennis over Afrika, zo moeizaam vergaard door eminente onderzoekers als Mungo Park en Thomas Winterbottom, bepaald werd.
 62. Ph.D. Curtin, "The white man's grave". *Image and reality, 1780-1850*. In: Journal of British studies, 1 (1961). Van dezelfde auteur *Epidemiology and the slave trade*. In: Political Science Quarterly, 83 (1968), p. 190 e.v.
 63. L. Poliakov, *Histoire de l'antisémitisme de Voltaire à Wagner*, Parijs 1968, p. 341 e.v. Van dezelfde auteur *Le mythe aryen. Essai sur les sources du racisme et des nationalismes*, Parijs 1971. E. Williams, *British historians*; Th. Gossett, *Race*, J.M. Robertson in veel van zijn geschriften.
 64. De reeds genoemde Robertson, J.S. Mill, Buckle, Tocqueville, V. Schoelcher, A. Firmin, J. Finot, W.E.B. DuBois e.a.
Met nadruk zij de naam van de Duits-Amerikaanse antropoloog Franz Boas (1858-1942) genoemd.
In dit verband mogen ook de namen van Marx en Engels niet ontbreken, ook al heeft Marx zeker niet steeds raciale verklaringen gemeden. Dit bleek o.m. uit het gunstige commentaar dat hij gaf op de studie van Pierre Trémaux *Origine et transformations de l'homme et des autres êtres* (1865). Vgl. Marx' brief aan Engels van 7 augustus 1866. Engels deelde Marx' enthousiasme voor dit werk niet (vgl. o.m. zijn brief van 2 oktober 1866). Over deze kwestie en ook over "Zur Judenfrage" zie men: H.B. Davis, *Nationalism and Socialism. Marxist and Labor theories of nationalism to 1917*, N.Y. 1967, p. 71 e.v. M. Harris, *The rise of anthropological theory*, London 1968, p. 236 e.v.; M. Rodinson, *Marxisme et racisme*. In: La nef, sept.-dec. 1964, p. 51 e.v.; S.F. Bloom, *The world of nations. A study of the national implications in the work of Karl Marx*. N.Y. 1941, p. 14 e.v.

65. Hier worden de gevaren duidelijk van een wetenschap die zich niet bewust is van haar theoretische uitgangspunten, van een naïet soort empirisme. Dit blijkt o.m. uit het volgende fragment uit R.I. Rotberg (ed.), *Africa and its explorers*, Cambridge 1970. R.O. Collins schrijft daarin over de ontdekkingsreiziger S.W. Baker: "Baker's racism was not the product of speculation or study. He was an empiricist. He went to Africa and looked at Africans. Unfortunately, he only saw what his preconceived ideas permitted him to observe" (p. 145). Bovendien, zo zou men hieraan kunnen toevoegen, concludeerde hij uit de geringe ontwikkeling in de Afrikaanse vormen van samenleving, dat de natuurlijke capaciteit tot ontwikkeling van de Afrikaan, kennelijk gering was. De geschiedenis had immers dit natuurfeit definitief gedemonstreerd!
66. Zie noot 4.
67. Het gaat echter te ver om met D.G. MacRae te zeggen: "Racial explanation disappears from serious sociology with the great generation of the early 20th century. Pareto, Durkheim, Hobhouse, and Max Weber made the issue of race irrelevant by the introduction of new canons of analysis. . ." (*Man, race and Darwin*, London 1960, p. 84). Vgl. o.m. P.A. Sorokin, *Contemporary sociological thought*, N.Y. 1928, p. 291 e.v.
68. "Im Zeitalter wachsender Entpersonalisierung, der Atomatisierung traditioneller Gesellschaftsbindungen war die 'Rasse' zum letzten Bollwerk der Verteidigung der nationalen Individualität geworden" (H.W. Koch, *Die Rolle des Socialdarwinismus als Faktor im Zeitalter des neuen Imperialismus um die Jahrhundertwende*. In: Zeitschrift für Politik, 17 (1970), p. 67).
69. Uitzonderingen die dit wetenschappelijk aanzien proberen in stand te houden kan men vinden in een tijdschrift als *The Mankind Quarterly* (vol. I 1960) en in een reader als R.E. Kuttner (ed.), *Race and modern science*, New York 1967.
70. Het wekt verbazing dat een werk waarin een zo nauwe relatie gelegd wordt tussen biologie (genetica) en geschiedenis als in de studies van de Engelse bioloog C.D. Darlington *The evolution of man and society* (London 1969), zo kritiekloos in het TvG besproken is. Volgens mij had in ieder geval verwezen moeten worden naar de scherpe controverse die rond dit boek ontstaan is. Met deze opmerking wil ik allerminst beweren dat biologische gegevens onbruikbaar zijn voor historici. Het gaat er hier alleen om, in welke relatie biologie en geschiedenis theoretisch gezien worden: de mate waarin verklarende waarde toegekend wordt aan gegevens op het ene gebied — de biologie — voor de analyse van fenomenen op het andere terrein — de geschiedenis. Er is toch alle reden om met meer dan gewone argwaan theorieën over die relatie te bezien. In de kritiek in het TvG heb ik die scepsis geheel gemist. De auteur heeft geprobeerd een aantal ervan te ontzenuwen in *Encounter*, dec. 1971.
71. Zie de verklaringen van de Unesco in *Race and science*, N.Y. 1951 en in *Current anthropology*, okt. 1968.
72. H. Lüthy, *Colonization and the making of mankind*. In: *Journal of economic history*, 21 (1961) p. 483 e.v.
73. O.m. B. Moore, *Social origins of dictatorship and democracy*, Boston 1966, p. 471 over uitbuiting als 'objectief begrip'.
74. Vgl. b.v. O.C. Cox, *Castle, class and race*, New York, 1959, o.,. p. 346.
75. *Race and racism*, p.11. A. Memmi geeft in *L'homme dominé* (Parijs 1968) de volgende omschrijving: "Le racisme est la valorisation, généralisée et définitive, de différences, réelles ou imaginaires, au profit de l'accusateur et au détriment de sa victime, afin de justifier ses privilèges ou son agression".
76. Vgl. W.G. Sumner, *Folkways*, Boston 1906, p. 13.
77. *Race and ethnicity*, N.Y. 1970, p. 11.
78. M. Banton, *What do we mean by 'Racism'?* In: *New Society*, 10 april 1969.
79. P.I. Rose, *The subject is race*, N.Y. 1968, p. 52.
80. Van de werken die duidelijk laboreren aan het ontbreken van een duidelijk historisch concept van racisme noemen wij:
J. Barzun, *Race. A study in superstition*, N.Y. 1965².
Th. Simar, *Etude critique sur la formation de la doctrine des races au XVIIIe siècle et son expansion au XIXe siècle*. Brussel 1922.
81. Zie noot 68. Vgl. ook K.W. Deutsch, Research problems on race in intranational and international relations. In: G.W. Shepherd and T.J. LeMelle (eds.), *Race among nations. A conceptual approach*. Lexington 1970, p. 128.

MEDEDELINGEN

COLLEGES POSTACADEMIALE VORMING GESCHIEDENISLERAREN, HERFST 1973

ALKMAAR

- 8 okt. Drs. G.J. Meijer, Monetaire problemen, 1920-1940
13 nov. Dr. A.L. Constandse, Actuele verschijningsvormen van het anarchisme

ARNHEM

- 4 okt. Drs. G.J. Meijer, Keynes en de dertiger jaren
13 nov. P. van 't Veer, De "Jaren-Drees", 1945-1960

DEN BOSCH

- 28 sept. Dr.Mr. C. de Ru, De trias-leer als didaktisch uitgangspunt
9 nov. Drs. G.J. Meijer, Monetaire problemen, 1920-1940

BREDA

- 9 okt. Mr. W.M. Huizer, Oorsprong en rechtskarakter van de grondrechten en hun toepassing op "Vrijheid van meningsuiting"
22 nov. Prof.Dr. G.J.D. Aalders, Economische structuren in het Griekenland van de 5e en 4e eeuw v.C.

EINDHOVEN

- 9 okt. Dr. A.L. Constandse, Hoofdproblemen van Latijns-Amerika
19 nov. Dr. F.A.M. Messing, Het ontstaan en de ontwikkeling van de arbeidersbeweging in Nederland in de 19e en 20e eeuw

GOES

- 10 okt. Dr. F.G. van der Poll, Het Maoïsme
22 nov. Dr. J.M. Pluvier, Communisme in Zuidoost Azië

GRONINGEN

- 9 okt. Dr.Mr. C. de Ru, De trias-leer als didaktisch uitgangspunt
13 nov. Drs. M.D. Bogaarts/Drs. J.L.J. Bosmans, Partijontwikkelingen in Nederland — Hoofdpijnen vanaf 1918

DEN HAAG

- 4 okt. Prof.Dr. I.J. Brugmans, Nieuwe inzichten over de industriële revolutie in Engeland
12 nov. Drs. G.J. Meijer, Monetaire problemen, 1920-1940

HAARLEM

- 4 okt. Dr. A.L. Constandse, Hoofdproblemen van Latijns-Amerika
20 nov. Dr. J.R. Bruijn, Ander licht op de V.O.C.

HEERLEN

- 11 okt. Prof.Dr. I.J. Brugmans, Nieuwe inzichten over de industriële revolutie in Engeland
22 nov. Dr. E.E.G. Vermeulen, Wat is geschiedenis eigenlijk?

HENGLO

- 11 okt. Drs. G.J. Meijer, Crisis en crisisbestrijding in de V.S.
20 nov. Dr. G. van Roon, De geschiedenis van het moderne Griekenland, 1821-1967

LEEWARDEN

- 5 okt. Prof.Dr. Th.P. van Baaren, Godsdienst van de praehistorie
15 nov. Drs. H.W. Tromp, Afschrikingsstrategie of "sociale verdediging"

MAASTRICHT

- 2 okt. Dr.Mr. C. de Ru, De trias-leer als didactisch uitgangspunt
20 nov. Dr. F.A.M. Messing, Het ontstaan en de ontwikkeling van de arbeiders-
beweging in Nederland in de 19e en 20e eeuw

ROTTERDAM

- 2 okt. Dr. J.R. Bruijn, Ander licht op V.O.C.
19 nov. Prof.Dr. J.A. de Jonge, Onderwijs en welvaart in Nederland,

UTRECHT

- 1 okt. Dr. A.L. Constandse, Actuele verschijningsvormen van het anarchisme
20 nov. P. van 't Veer, Van Nederlands-Indië naar Indonesië, 1870-1970

ZUTPHEN

- 5 okt. Dr.Mr. C. de Ru, De trias-leer als didaktisch uitgangspunt
30 nov. Prof.Dr. A.B. Breebaart, Nero. Problemen van een keizerbiografie

ZWOLLE

- 12 okt. Prof.Dr. Z.R. Dittrich, De era Chroesjtsjow
15 nov. Drs. G.J. Meijer, Crisis en crisisbestrijding in de V.S.

MEDEDELING COMMISSIE P.A.V.

Op 25 en 26 januari is de jaarlijkse conferentie gepland, georganiseerd door de commissie Postacademiale Vorming van de V.G.N.

Onderwerp van gesprek zal zijn de recente Duitse geschiedenis en nieuwe visies daarop.

Sprekers op de conferentie zijn prof. dr. H. v.d. Dunk, drs A.V.N. v. Woerden en een Duitse hoogleraar met wie wij nog in gesprek zijn.

Naast de inleidingen en plenaire discussies zijn we van plan een behoorlijk deel van de tijd te reserveren voor groepsgesprekken waarvoor tevoren studiemateriaal wordt toegezonden.

In het volgende KLEIO-nummer zult U een inlegvel aantreffen met inschrijfstrook.

Noteert U alvast de data voor deze conferentiedagen?

Inlichtingen bij J. Vink, 2e vice-voorzitter P.A. commissie, tel.01731-8496.

CENTRUM EUROPESE VORMING IN HET NEDERLANDS ONDERWIJS (CEVNO)

Oproep.

Het CEVNO tracht een dienstverlenende instelling te zijn. Ze doet dit op haar eigen bescheiden wijze met de middelen die ze heeft. Onder andere met behulp van publikaties, waarvan de meest recente hieronder vermeld zijn. Zij organiseert conferenties (dit jaar t.a.v. Onderwijs aan Gastarbeiderskinderen en de Toekomst van het Onderwijs), zij bemiddelt met betrekking tot internationale conferenties (bv. te Aberdeen, juli 1974).

Een tijdschrift wordt uitgegeven, in 1974 vijf keer per jaar, met informatie t.a.v. het onderwijs, actueel en internationaal. Een onderwijsproject over Zuidelijk Afrika staat op stapel.

Intussen zijn meer dan vijfhonderd scholen lid geworden van het CEVNO binnen twee jaar. Dit geeft ze recht op een flinke hoeveelheid materiaal, elk jaar, elke week.

Hier willen we echter een *oproep* doen voor individuele leden. Zonder steun van mensen

in het veld kan ook het CEVNO niet efficiënt werken. U bewijst ons een dienst lid te worden, van onze kant kan dan weer een dienst verleend worden. Per jaar kost U dit slechts f 15,—. Wordt nu lid en wij zenden U twee gratis publikaties; *nu* lid worden betekent profiteren van onze aanbiedingen voor f 15,— tot en met 31 december 1974.

Ons adres is: CEVNO
Oudegracht 90
Alkmaar
Tel. 02200-21525.

U krijgt gratis:

1. "Samen helpen in Afrika" — lees/werkboek voor gebruik in Uw klas, en
2. "Grenzen en mogelijkheden van de Europese vorming bij het voortgezet onderwijs", Drs. W. Langeveld.

Alles wat u betaalt is f 15,— plus porto voor de publikaties à f 0,90.

PUBLIKATIES

Bij de aanvang van een nieuw schooljaar komt het CEVNO met een aantal nieuwe publikaties. Ter informatie van de onderwijsman en -vrouw en om te gebruiken in de klas.

- a. Er komt een speciaal nummer van Europees Perspectief in Onderwijs en Opvoeding over het onderwerp: Gastarbeiderkinderen in het Nederlandse onderwijs. Met artikelen over de huidige toestand, wettelijke mogelijkheden en obstakels, gevonden oplossingen, gebruikte leermiddelen, dokumentatie, etc. Prijs f 2,—. Verschijnt half september. Tot stand gekomen in samenwerking met het Ministerie van CRM, LSBBW, e.a.
- b. Begin oktober verschijnt een speciaal lees/werkboek voor de hoogste klassen van het basisonderwijs en de eerste twee jaren van het voortgezet onderwijs. Het heeft als onderwerp de *Waddenzee* en komt tot stand in samenwerking met de Vereniging tot Behoud van de Waddenzee. Prijs (onder voorbehoud) f 1,50 per stuk maar in pakketten van 20 stuks f 0,75 per stuk = f 15,— totaal. Schrijver en ontwerper is Hans Boon, onderwijzer in Alkmaar.
- c. Een *herdruk*, en deze keer in off-set, verschijnt er binnenkort van het zo succesvolle *Samen helpen in Afrika*. Prijs f 1,50 los, per pakket van 20 stuks totaal f 15,—. Samensteller Hans Boon.
- d. *Het Nieuwe Proletariaat* is de titel van een boekje over het verschijnsel gastarbeid; de economische achtergronden en de sociale noden worden in kort bestek helder en goed geschreven uit de doeken gedaan. Het is een vertaling van een oorspronkelijk Engelse uitgave; de auteur is Jonathan Power, journalist en cineast. Verschijnt begin november. U kunt nu al bestellen. Prijs: f 1,50 per stuk.
- e. De Europese Cultuur Stichting heeft onlangs een rapport doen verschijnen in kleine kring. Het CEVNO wijdde er een conferentie aan. Een inleiding tot en een samenvatting van dat 'rode rapport' kunt U krijgen onder de titel: "De toekomst van het Onderwijs in de Europese samenleving". Prijs f 2,50.

Alle prijzen zijn exclusief porto.

Bestellingen richten aan: CEVNO
Oudegracht 90
Alkmaar.
Tel. 02200-21525

BOEKBESPREKINGEN

Dee Brown, *Begraaf mijn hart bij de bocht van de rivier*. Hollandia, Baarn 1971. Vertaling Jos Knipscheer. f 29,50, 392 p.

Publikaties over de in de negentiende eeuw in de Verenigde Staten gevoerde indiaanse oorlogen mogen zich op het ogenblik in Amerika en daarbuiten in een bijzondere populariteit verheugen. Men zou het samenhangend met bepaalde denkrichtingen een modeverschijnsel kunnen noemen.

Eén van de meest succesvolle — wat de verkoopcijfers betreft — is het hier te behandelen boek in 1970 in Amerika gepubliceerd en in 1971 in een Nederlandse vertaling verschenen. Het is voor zover mij bekend één van de zeer weinige, zo niet het enige, boek over dit onderwerp, dat ooit in onze taal vertaald is. Het onderwerp van het boek echter is dankzij jeugdliteratuur en speelgoedwinkels vrijwel over de gehele wereld genoegzaam bekend. De meeste mensen nemen er na hun puberteit afscheid van en bewaren er een latente herinnering aan net voldoende om wanneer zij hun eigen kinderen er mee bezig zien met enige vertedering terug te kijken. Het onderwerp is in onze cultuur geworden van de underdog die er onder door gaat tot het sprookje van de nobele wilde en de edelaardige blanke.

Een sprookje is het natuurlijk niet geweest. In ongeveer 70 jaar (van ongeveer 1820-1890) heeft zich voor een groot aantal tot dan toe goed functionerende samenlevingen een ontwikkeling voorgedaan, die in feite op een totale vernietiging is uitgelopen: het steeds verder naar het westen verschuiven van de grens van de "bewoonde wereld" van de Verenigde Staten. Deze ontwikkeling verliep uiteraard niet op humane wijze. De belangen en de opvattingen van goed en kwaad van beide partijen waren daarvoor te verschillend. Hier in een notedop het onderwerp van Dee Brown's boek.

Eén van de grootste kwaliteiten van het boek is, dat het makkelijk leest, voor vele leeftijdsgroepen. Tegelijkertijd schuilt hierin het gevaar dat bij het omslaan van de laatste pagina de vieze smaak overheerst en het blijft bij een constateren dat het nu niet anders is dan toen. Het kan, wanneer het zo gelezen wordt, een levensmoeheid en een afkeer van de schuldige cultuur oproepen. Met deze negatieve reacties zijn we er natuurlijk niet. Het boek geeft een stuk geschiedenis van een bepaald land in een bepaalde tijd en moet als zodanig bekeken worden. Veel actueler en daardoor meer terecht emotioneel te benaderen is de positie van indianen in Amerika nu, maar dat is een ander onderwerp. Voor gebruik op de middelbare school zal de docent de leerling, die het boek leest niet aan zijn lot mogen overlaten maar een goede begeleiding moeten geven. Voornamelijk in die zin dat het geconstateerde onrecht algemeen menselijk is en niet aan een bepaalde cultuur gebonden (zie wat dit betreft de inleiding).

Gaarne had ik van de vertaler een verklaring gezien waarom het bronnenmateriaal niet volledig is overgenomen en waarom het register is weggelaten zoals bij vergelijking met de Engelse uitgave bleek.

E.M.Chr.F. Klijn.

J.W. Schulte Nordholt, *In de schaduw van een groot licht. De negerrevolutie in Amerika*. Van Loghum Slaterus, Deventer 1971. f 36,50, 332 pp. + ill.

In de schaduw van een groot licht is een — ook zelfstandig te lezen — vervolg op *Het volk dat in duisternis wandelt* en gaat over de emancipatiestrijd van de negers in de Verenigde Staten.

De schrijver heeft zich in dit werk enige beperkingen opgelegd. Hij behandelt met name de worsteling van de negers in de oude slavernijstaten — "the Deep South" en de "border states" — in de jaren 1954-1966. De titel van het boek geeft het al aan: het licht gloort, maar ondanks de in deze jaren behaalde belangrijke resultaten duiken er juist rond 1966 nieuwe en vaak ernstige problemen op die veel van het tot stand gebrachte bedreigen. Men denke aan de Black-Power ideologie.

De auteur heeft gekozen voor een verhaal. Hij meent, dat de historicus "in de allereerste plaats iets moet vertellen". Men kan hem voor dit standpunt slechts dankbaar zijn. Het boek munt uit door leesbaarheid zonder dat men bevreesd hoeft te zijn, dat de inhoudelijke kwaliteit opgeofferd is aan anecdotes of dat gegevens uit de sociale wetenschappen geen aandacht hebben gekregen.

In een inleidend hoofdstuk wordt de bijzondere plaats van de zuidelijke staten binnen de V.S. toegelicht. Het probleem van deze staten is hun minderheidspositie. Zij zijn in feite achtergebleven gebieden met een sterk conservatief en agrarisch karakter. In politiek opzicht zijn ze gecompliceerd. Er is een diep wantrouwen tegen de noorderlingen, de Yankees. Er is een zekere mate van sociale bewogenheid (maar niet met de negers) te constateren bij de democraten, maar dit wordt veelal verzwakt door een soort romantisch conservatisme en een gering ontwikkeld politiek bewustzijn bij de blanke bevolking (geringe opkomst bij verkiezingen). De blanke kerkgenootschappen zijn ook tamelijk behouden ingesteld. Ten opzichte van de neger leeft men in de waan zijn noden te kennen en dat men deze via paternalisme kan oplossen. Dit laatste houdt praktisch in dat de neger een tweederangsburger is zonder enige politieke, sociale en economische invloed en dat hij deze invloed ook *niet* moet krijgen.

In de volgende hoofdstukken komt de betekenis aan de orde van de uitspraak door het Hooggerechtshof in 1954 gedaan n.a.v. het probleem van de schoolintegratie. De beslissing waarbij het "equal but separate", daterend uit 1896 ongedaan gemaakt wordt, roept in het Zuiden een heftig verzet op. Dit varieert van juridische argumentatie "as long as we can legislate, we can separate" tot kreten als "the door to the schoolroom is the door to the bedroom", waarmee de vrees voor de bezoedeling van "the pure white Southern womanhood" tot uitdrukking gebracht wordt.

Dit laatste element heeft, al wordt het niet immer openlijk gezegd, een grote rol gespeeld in het verzet tegen de integratie.

Belangwekkend zijn de opmerkingen die de schrijver wijdt aan de gecompliceerde structuur van de staatsinrichting der V.S. Vooral de kwestie van federaal gezag tegenover de soevereiniteit van de deelstaten komt bij deze problemen telkens weer aan de orde.

Uitvoerig wordt beschreven hoe in de randstaten de integratie in het onderwijs redelijk verloopt dankzij een goed samenspel van federale rechterlijke macht en schoolbesturen. In "the Deep South" rijzen er echter moeilijkheden. Men is niet van plan dit machtsoptreden van het federaal gezag te slikken. Naast allerlei juridische acties krijgen hier ook de volksmenners met hun racistische praatjes alle medewerking van de locale autoriteiten. Ook neemt het gewelddadig optreden tegen de negerbevolking toe, zonder dat hier de federale gezagsdragers kunnen ingrijpen. Deze zaken vallen buiten hun jurisdictie. Little

Rock wordt het klassieke voorbeeld van een saboterende locale overheid en falende gezagsuitoefening van de "staats"overheid. Het federale gezag kenmerkt zich in deze affaire door grote terughoudendheid. Eisenhower's regeringsperiode gaat uit van de opvatting: "You can't change people's hearts merely by laws".

Ondanks deze en talloze andere vaak in geweld en moord ontaardende treiterijen van de blanken om de negers hun rechtmatige plaats als Amerikaans staatsburger te onthouden vechten deze door. In de jaren 1960-1961 begint in het Zuiden een massale actie. Naast de schoolintegratie volgt nu de strijd voor de doorbreking van allerlei verboden. Via sit-ins, swim-ins, pray-ins en Freedom-rides strijdt men voor volledige maatschappelijke integratie. Nieuwe strijdorganisaties, waarin vooral jongeren actief zijn, ontstaan. Het doorbreken van de apathie bij de oudere negergeneraties zal een van de zwaarste opgaven worden.

Het is een wonderlijke revolutie. Het is een geestelijke strijd die hun in veel gevallen de overwinning zal brengen.

In deze jaren tot 1966 voeren de negers de strijd vanuit een diep religieus gevoel dat hen in staat stelt ook onder de zwaarste beproevingen (b.v. Birmingham in 1963) toch te volharden in de geweldloosheid, waarin leiders en strijders als, Martin Luther King, Charles en Medgar Evers, Rosa Parks, J. McNeill en J. Meredith hen voorgaan.

Historisch gezien is de rol van de kerk in deze strijd wel verklaarbaar. De kerk was vanouds de enige organisatie waarin de neger zichzelf kon zijn en waar hij een ideologie kon opbouwen. Verder krijgen in deze jaren de blanke kerken oog voor de wel uiterst onchristelijke situatie die zij hadden getolereerd. Zij gaan de negers nu steun bieden. Een verheugend feit is ook dat, met name in de jaren zestig, in de strijd om verdere reële toepassing van de burgerrechten (met name het kiesrecht) de blanke bevolking in de V.S. duidelijker partij kiest. Blanke jongeren zetten zich in deze jaren samen met de negers in, onder vaak zeer zware psychische omstandigheden en soms ook met gevaar voor eigen leven, om de rechten van de negers in de zuidelijke staten erkend te krijgen.

Glorieuze momenten in deze jaren zijn de mars naar Washington o.l.v. M.L. King in 1963 en een verdere versterking van de burgerrechten, met als bekroning in 1965 de opheffing van vrijwel alle belemmeringen voor de neger om zich in de kiesregisters te laten inschrijven. Bovendien krijgt het federaal gezag in deze tijd de beschikking over financiële pressiemiddelen om onwillige staten tot een actievere politiek van schoolintegratie te dwingen. Helaas gaat aan al deze verbeteringen een lijdensweg van terreur, intimidatie en moord vooraf. De vooroordelen tegen de negers zitten diep en de obstructie tegen het federaal gezag gaat ver.

Nieuwe en minder verheugende verschijnselen doen zich ook voor in het kamp van de strijders voor de emancipatie.

Onder de jongere negers, met name onder de intelligentsia, ontstaat critiek op en verzet tegen de gevolgde strijdmethoden. De geweldloosheid herinnert hen teveel aan de "Uncle Tom" figuur. De strijd duurt te lang en de prijs van de te dulden vernederingen is te hoog. Zij wensen hardere acties en oefenen ook critiek uit op de samenwerking met blanken. De critiek komt uit recent opgerichte organisaties als Congres of Racial Equality en Student Non-violent Coordinating Committee.

Toenemende secularisatie en groeiend onbehagen over een federaal gezag dat wel in Vietnam en elders met kracht en macht optreedt, maar op binnenlands terrein vaak aarzelend opereert, hebben dit anti-geweldloosheidsgevoel in de hand gewerkt. Bovendien ontstaat in deze kringen door zekere ontwikkelingen buiten het Zuiden scepsis t.a.v. de werkelijke bereidheid van de blanken om de negers volkomen te aanvaarden. Als reactie

hierop wijst men de blanke volledig af. Visies als black racism, separatisme en de noodzaak tot marxistische maatschappijverandering duiken op en sedert 1965 doet in verschillende kringen de leus Black Power opgeld.

Daarmee breekt volgens de auteur een nieuwe fase aan in de strijd voor gelijkberechtiging van de negers, maar ten aanzien van de voorafgaande jaren kan men toch enig positief resultaat constateren. Het Zuiden heeft, zij het aarzelend, de neger als staatsburger moeten aanvaarden en in politicus en in het sociale en economische leven. De neger heeft iets van het "licht" ervaren.

Het boek is voorzien van goede, vaak aangrijpende illustraties en van een zeer uitvoerige, hoofdstuksgewijs gerangschikte literatuuropgave en het bevat een personen- en zakenregister.

Deze studie verdient de aandacht van de geschiedenisdocenten op MAVO en VWO-HAVO, zowel vanwege de nadruk die de contemporaine geschiedenis in de onderwijsprogramma's heeft als vanwege het maatschappelijk vraagstuk dat behandeld wordt en dat mutatis mutandis ook in onze samenleving in bepaalde verschijningsvormen niet afwezig is. Het boek is voor een leerlingenbibliotheek van VWO-HAVO (hoogste klassen) aan te raden. Gezien de vele Engelse citaten lijkt het mij voor de MAVO-leerlingen vrij moeilijk.

P. van Hees

Nederland in de Eerste Wereldoorlog

door Mr.dr. C. Smit

Een werk over Nederland in de jaren voorafgaande aan en tijdens de Eerste Wereldoorlog, bestond tot voor kort niet.

Dit was pas te realiseren nadat toegang gekregen was in zowel Nederlandse als buitenlandse bronnen.

De uitgave *'Nederland in de Eerste Wereldoorlog'* vormt het eerste samenhangend geheel van de periode, waarin Nederland sedert de eeuwwisseling zijn houding moest bepalen te midden van Duitsland en Engeland.

Het gehele werk *'Nederland in de Eerste Wereldoorlog'* bestaat uit drie delen:

Deel 1, Het voorspel geïll., geb. f 37,50. ISBN 90 01 80284 2

Deel 2, 1914 – 1917 geïll., geb. f 37,50. ISBN 90 01 80285 0

Deel 3, 1917 – 1919 geïll., geb. f 37,50. ISBN 90 01 80286 9

Drie delen tezamen f 100,00. ISBN 90 01 80287 7

Verkrijgbaar in de boekhandel

H. D. Tjeenk Willink Groningen

1647 6 73

COMMISSIES

DIDAKTIEKCOMMISSIE

A.P. DIJKSTRA, *voorzitter*, H. Mesdagstraat 1, Meppel, tel. 05220-53559.
MEJ. C.C.A. BRIET, *secretaresse*, Buurtweg 56, Ederveen, tel. 08387-1944
A.C.E. JANSE, *penningmeester*, Oranjelaan 13, Castricum, tel. 02518-53548, postrekening 1561752
t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.,
J. BROUWER, Elst (Gld).
P.H.F. GIELES, 's-Hertogenbosch.
C.J. LEIJH, 's-Gravenhage.
L.G. DALHUISEN, Warmond.
J.G. TOEBES, Nijmegen.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

DRS. H.W. TIMMER, Cordell Hullplaats 61, Rotterdam, tel. 010-214865, *voorzitter*
DRS. K. VAN DIJK, Spechtstraat 7, Zwijndrecht, tel. 01850-25843, *1e vice-voorzitter*, beleid colleges.
DRS. J.H. VINK, Delflandstraat 69, Nootdorp, tel. 01731-8496, *2e vice-voorzitter*, conferenties.
P.W. BROUWER, Esdoornlaan 1, Rotterdam, *1e secretaris*
J.G. KIKKERT, Karekietlaan 12, Oostvoorne, tel. 01885-2926, *2e secretaris*, organisatie colleges.
W. BACHMAN, Veld en Beemd 65, Krimpen a/d IJssel, tel. 01807-5429, *penningmeester*, postrekening 527314 t.n.v. penningmeester Commissie Postacademiale Vorming der V.G.N. te Krimpen a/d IJssel
DR. J. SWART, Lindenlaan 40, Assen, tel. 05920-14591, *portefeuilles*.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

<i>Alkmaar:</i>	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	<i>Haarlem:</i>	Noorderdreef 160, Vennep.
<i>Arnhem:</i>	Kinkelenburglaan 2.	<i>Heerlen:</i>	Leenderkapelweg 27, Schaesberg.
<i>Amsterdam:</i>	de Savornin Lohmanlaan 5, Amstelveen.	<i>Hengelo:</i>	Th. de Keyserstraat 276, Enschede.
<i>Den Bosch:</i>	Philips de Tweedestr. 51.	<i>Leeuwarden:</i>	Gerard ter Borchstraat 19.
<i>Breda:</i>	Bavelselaan 224.	<i>Maastricht:</i>	Passementsmakersdreef 30.
<i>Eindhoven:</i>	Kruisakker 76.	<i>Rotterdam:</i>	Kamperfoelielaan 15, Oostvoorne.
<i>Goes:</i>	Molenwater 65, Middelburg	<i>Utrecht:</i>	J.F. Kennedylaan 131, Woudenberg.
<i>Groningen:</i>	Kamperfoelieweg 42, Paterswolde.	<i>Venlo:</i>	Groenstraat 244.
<i>Den Haag:</i>	Lindenstraat 22, 's-Gravensande.	<i>Zutphen:</i>	Gerstekamp 12, Warnsveld.
		<i>Zwolle:</i>	Stevinstraat 9, Kampen.

MAVOCOMMISSIE

A.L. VERHOOG, *voorzitter*, Drakenstein 8, Leiderdorp, tel. 01710-41127.
C.S. RUTSEN, *secretaris*, Kerspelstraat 59, Mijdrecht, tel. 02979-4017.
P. DOVES, Zaandam.
P.G. RUYS, Bussum.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE AKADEMIES (PEDAK)

L.W. BOOGERT, *voorzitter*, Wielengahof, Delft, tel. 015-563034.
A.J. KAARSEMAKER, *secretaris*, Schepenenlaan 210, Middelburg, tel. 01180-3661.
DRS. D.J. NOORDAM, *penningmeester*, Jan Vethkade 50, Dordrecht, tel. 01850-37781.
P.W. BROUWER, Capelle aan de IJssel.
BR. EMILIUS GORDIJN, 's-Gravenhage.

reflector

nieuws over de komende jaargang*
schooljaar 1973/74

economie:

economische aspecten van maatschappelijke
problemen in deze tijd

- * milieu / drs. a. nijntjes
- * automatisering en vrije tijd / drs. g. van haaren
- * ruimteproblematiek / drs. j. k. t. postma
- * vervoer / prof. dr. p. h. klaassen
- * sport en recreatie / drs. h. m. v. d. kar
- * arbeidsmarkt en werkgelegenheid /
prof. dr. w. albeda

sociale geografie:

een serie over de ruimtelijke ordening

- * groeikernen / drs. r. ronteltap
- * nationale landschapsparken / ir. f. c. prillewitz
- * regionaal beleid / drs. a. c. m. jansen
- * verkeersvoorzieningen / drs. g. hupkes

geschiedenis:

- * revoluties / prof. dr. w. f. wertheim
- * zuid-oost azië en de grote mogendheden /
dr. j. m. pluvier
- * cyprus / drs. c. j. visser
- * 25 jaar navo en 25 jaar visie op de koude oorlog /
drs. m. van rossem
- * links sectarisme na 125 jaar communistisch
manifest / prof. dr. ger harmsen
- * humor / prof. dr. a. c. zijderveld
- * de usa en europa / prof. dr. a. n. j. den hollander
en k. m. schreiner
- * kunst als kritiek / drs. hoos de roos
- * economische crises en hun bestrijding /
drs. g. j. meijer
- * verschillende samenlevingsvormen in de
geschiedenis / dr. j. m. van ussel
- * chillasme en sectarisme / drs. j. w. becker
- * politieke prenten en de oorlog /
prof. dr. k. van weringh

maatschappijleer:

- * jeugddelinquentie / dr. j. junger-tas
- * dienstweigeren / mr. a. stempels
- * godsdienst bij jongeren /
prof. dr. e. c. f. a. schillebeeckx
- * seksualiteit bij jongeren / prof. dr. kooy
- * bureaucratie / mr. f. kuitenbrouwer

blikopener

nieuws over de komende jaargang*
schooljaar 1973/74

economie:

vnl. artikelen over sociaal economische problemen
zoals o.m.:

- * waar komen de verschillen in beloning vandaan?
- * ontstaan en functie van de c.a.o.
- * economische aspecten van het kansspel

sociale geografie:

* voor een groot deel dezelfde onderwerpen als in
reflector, doch herschreven en aangepast aan de
blikopener-lezers

geschiedenis:

* een serie over verschillende stromingen in
staatsopvattingen zoals:
liberalisme / confessionalisme / marxisme /
sociaal-democratie / fascisme

maatschappijleer:

o.m. in drie speciale bijlagen:

- * vervreemding in de samenleving
- * ontstaan en functie van de sport
- * ontwikkelingshulp
- * de positie van de ouderen
- * massa-media

uiteraard verschijnen er in 1973/74 in reflector en
blikopener, zoals gebruikelijk, ook weer artikelen die
onmiddellijk inhaken op de actualiteit.

voor bestellingen, proefnummers en alle inlichtingen:

* systemen keesing / ruysdaelstraat 71-75 /
amsterdam / telefoon 020-71 94 44